

नेपाल देशको इतिहास

(गताङ्कको षाँकी)

अबि बाबा नृपेन्द्र मल्लका पालामा साहिंला भाइ महीपतीन्द्रलाई मन्त्रीका खेलले बन्धनमा राखेका थिए । पछि संवत् ८०६ मा ती महीपतीन्द्र मल्ल भागी ललितपुरमा बस्दा राजा नृपेन्द्र मल्लले तिमिसंग सलूक गरी मिल्दछु, भाइ महीपतीन्द्र मल्ललाई सौपी पठाऊ भनी ललितपुरका राजालाई लेखी पठाए । उता ललितपुरका राजाले शरण आउनेको मरण गर्नु योग्य होइन भनी महीपतीन्द्र मल्ललाई आफ्ना राजकुलका चोकमा राखे । भोलिपल्ट सबेरै कान्तिपुरमा आई श्रीनिवास मल्लले आफ्ना छोरा योगनरेन्द्र मल्ललाई तिमिले महीपतीन्द्र मल्ललाई साथमा लिई आउनु भनिपठाए । योगनरेन्द्र मल्लले ईश्वरीदास प्रभृति प्रधानहरूलाई चौकी राखी मेरो चिह्न नपाउन्ज्याल महीपतीन्द्रलाई नल्याउनु भनी अह्लाए । आफू टेकुदोभानमा आई सत्यवाचा गरे । ललितपुरका राजालाई डाकी कान्तिपुर लगे पनि ।

त्यसै रातमा राजा नृपेन्द्र मल्लले पोस्तिक किसी भनेको प्रधानप्रभृति मानिसलाई अह्लाई भाइलाई लिन पठाए । त्यस प्रधानले ललितपुरमा गई ईश्वरीदास काजीलाई राजा नृपेन्द्र मल्लको आज्ञा भयो महीपतीन्द्र मल्ललाई लिन आयां भने । सेवा भन्छु, आशीर्वाद दिन्छु भन्छौं भने आऊ, लिई जानाका हकलाई योगनरेन्द्र मल्लको चिह्न नपाउन्ज्याल दिन भनी ईश्वरीदास काजिले जवाफ दिए । अनि पोस्तिक काजी बहुलै रिसाई फर्के । योगनरेन्द्र मल्ल कान्तिपुरबाट फर्कदा भेट भयो । प्रधानले घोडाको बाग समाई कान्तिपुरतर्फ फर्कनुहोओस् भनी जिद्दी गर्दा योगनरेन्द्रले सुन्दै नसुनी ललितपुरतर्फ लागे । भोलिपल्ट चौकी रहेका प्रधानहरू आआपना घर गए ।

त्यसै बखत कान्तिपुरका राजाका मानिस खसमगरहरू आई महीपतीन्द्र मल्ल बसेको घर घरे । जवरजस्ती

भिन्न पसी समात्न खोज्दा महीपतीन्द्र मल्लले ऊयालको प्वालबाट औंला निकाली रुँदै "हे प्रजा हो, मलाई मार्न लागे, ढोका कोठा खोली भित्र आउन आँटे । मेरा जीवको रक्षा गर । शरणमा परेको छु" भनी हात जोडे । "शरण मा आएकालाई यहाँसम्म भएपछि अब के हेरिरहन्छौ ? लौ समात, लौ मार" भनी प्रजाहरूले जम्मा भई महीपतीन्द्रलाई घेनेहरूमा कसैलाई कुटेर मारे, कसैको हात भाँचे, कसैको गोडा भाँचे, कसैका शरीरबाट रगतको धारा बहाए, कसैलाई हातले ठटाए, कसैलाई कुलामा गाडे, कसैको कपाल लुछे त कोही भागी गए । त्यसपछि उनीहरूको हतियार लुटी लबेदा, पटुका र पगरी समेत सबै पोशाक उतारी लिए । काशीराम आले कालु कठकैया मुखियाहरूलाई कुटिसकेपछि राजकुलमा लगी थुनिराखे । अरू कान्तिपुरका मानिसहरूमा पनि अबत राजाहरूले टेकुदोभानमा बसी सलूक गरिसकेहुनन्, पाटन जान खुला भयो भनी जानेहरूलाई पनि समाई ल्याऊ भनी अह्लाए । कान्तिपुरबाट भागी गएका मदन नाम गरेका ब्राह्मणलाई जुंघादाह्नी लुछी ल्याए । यसरी बीचैबाट तोडफान उठी सलूक नभइरहेका बखतमा श्रीनिवास मल्ल परलोक भए ।

त्यसपछि नेपाली संवत् ८०७ नष्ट आषाढ शुदि १५ का दिन पाटनका प्रधानहरू चार जनाले महीपतीन्द्रलाई सौपी कान्तिपुरका राजासंग सलूक गरेर रस्ता खुला गरौं भनी कान्तिपुरतर्फ गए । यो खबर थाहा पाउँदा महीपतीन्द्र मल्ल भागे । यस खबरबाट कान्तिपुरका प्रधानहरूले ललितपुरतर्फ प्रधानहरूलाई थुनिराखे । त्यसपछि ८०७ साल आषाढ शुदि ३ रोज ७ का दिन कान्तिपुरका राजा नृपेन्द्र मल्ल परलोक भए । नयाँ राजा भूपालेन्द्र मल्लको उमेर कच्चा हुनाले मन्त्रीहरूले मनोमानी गरे ।

तिनैताक चिकडी प्रधानको र अरू प्रधानहरूको विरोधभाव उठ्दा श्री पशुपतिनाथको नित्य दर्शन गरी पुराण सुनेर गो अन्न वस्त्र आदि दान गरिरहने चिकडी प्रधानलाई देवपत्तनमा पुगेका बखतमा राजा नृपेन्द्र मल्ल परलोक भएका चारै दिनपछि पत्नी देवपत्तनदेखि टुपीमा समातेर कुट्टै कान्तिपुर ल्याए। धोबीखोला पुगेपछि चिकडीको चेष्टा हरायो। श्रेष्ठ मानिसलाई खुसल पोडेहरू सब जातले कुटी लातले हानी यसरी बेइज्जत गरे। बाटा-मा एक जनाले कपालमा लट्टीले हान्दा रगतको धारा बग्थ्यो। वंशीधरले यो रगत बगेको थोमिदेऊ सात हजार मोहर दिउंला, यो रगतको मोल सात हजार भयो भने। कन्सारो बाटामा भएको विष्टा मूत्रहरू मुखमा जवरजस्ती खाँदिदिए। त्यसपछि चिकडी र वंशीधर दुवैलाई गूठ व्वाथघरमा मारे। चिकडीका परिवारलाई जहाँ जहाँ पायो त्यहाँ त्यहाँ समाई कुटेर मारे। भागी जान सक्ने मात्र बाँचे। पाटनमा भागी जाने तौटिकबाहेक अरू बालकहरू र स्त्रीहरू मात्र बचे। यसपछि लक्ष्मीनारायण जोशी मूलकाजी भए। अघि पाटनमा थुनिराखेका काजीहरूलाई छोडिदिए।

यसपछि केही सामर्थ्य नहुँदा डराई लुकिरहेका राजपुत्र महीपतीन्द्र मल्ललाई डोरीले बाँधी तानातान गर्दा राघवानन्द स्वामी माफ गर, माफ गर भन्दै सम्झाइबुझाई गर्न आए। ती स्वामीलाई पनि भरेडबाट खसालिदिए। महीपतीन्द्र मल्ललाई अन्यायसंग उनको शिर ल्याउँदा लक्ष्मीनारायण काजीले हेरे। यस्तो अन्याय गर्ने ठाउँमा बस्नु उचित छैन भनी राघवानन्द स्वामी ललितपत्तनमा गए। राजपुत्र मारेको प्रायश्चित्त गर्नालाई गरुडनारायण, पशुपतिनाथ र शिखरनारायणमा पूजाआजा गरे। यस्ता रीतले लक्ष्मीनारायण काजीले सब काजीहरूमाथिको मुख्य काजी भई राजकाज गरेका थिए।

यिनै ताक ने संवत् ८०८ साल श्रावण महीनामा राजा योगनरेन्द्र र काजी ईश्वरीदास कान्तिपुरमा गई राजा भूपालेन्द्र मल्लसंग भेट गरे। यस कुराको खबर पाई भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल कान्तिपुरमा आए। "हजूरका काजी भागीरामलाई खोसिदिनुहोस् र गोरखामा दान जालेलाई छिकाई काजी गर्नुहोस्, त्यसो भए तीनै

शहर मिलिरहुँला" भनी लक्ष्मीनारायण काजीले राजा जितामित्र मल्ललाई भन्दा "तिमीले भनेमाफिक काजीलाई खोसिदिनु" भनी भक्तपुरका राजा रिसाएर फर्के। त्यसपछि कान्तिपुरका काजीहरूले त्यस भागीरामलाई नगरकोटी गरिदिए। यसै भदौ महीनामा कान्तिपुरका काजीहरू ललितपुरमा गई दुवै शहर मिली भक्तपुरमाथि चढाई गर्ने मतो गरे। इन्द्रयात्रा सकिएपछि भक्तपुरमाथि चढाई गरी त्यहाँका प्रजाहरूलाई दुःख दिए। प्रजाहरू दिक्क भई भोलिपल्ट यसै भागीराम काजीका निमित्त धेरै दुःख पायौं, अब यस भागीरामलाई मार्ने हो भनी घरमा घेरा दिँदा भागीराम भागे। प्रजाहरूले उनको घर लुटी आलमाल धनदौलत अन्नहरू सबै लिए। केही लिन नपाउनेहरूले घर भत्काएर ऊयाल दलिन काठहरू र चोकमा छापेका ढुङ्गासमेत लुटी लगे। अनि घरमा आगो सल्काइदिए।

त्यसपछि प्रजाहरू राजकुलमा गई "महाराज, अब यसो होइन, कान्तिपुर जातुपर्छ" भने। "एकदुई दिनसम्म पर्ख, नहत्पताऊ" भनी राजाले भन्दा "अरू पनि हजूर यसै भन्नुहुन्छ, हिड्नुहोस्" भनी प्रजाहरूले राजालाई राखुरामा समाती राजकुलवाट निकालेर कान्तिपुरतर्फ लगे। राजालाई प्रजाहरूले के गर्न लागे ? बढिया गर्न लागे कि, घटिया गर्न लागे ? भनी रानीहरू ठूलो स्वरले रोए। प्रजाहरूले राजालाई कान्तिपुरमा पुऱ्याए।

मानिसको चरित्र पनि गजबको हुन्छ। कान्तिपुरका मुख्य काजी दरवारमै सुत्ने खाने गर्दथे। राजाले पहिरने गहनापोशाक पहिरन्थे। राजाको पलङ्ग ओच्छद्यानमा बस्दथे। रातदिन रानीसंग मात्र बसिरहन्थे। लडाईंमा पनि जाँदैनथे। ती काजीले भक्तपुरका काजी आए भन्ने खबर पाउँदा ललितपत्तनका राजालाई बोलाउन पठाए। राजा योगनरेन्द्र मल्ल कान्तिपुरमा आउँदा तीनै राजाहरू बसेर बातचीत गरी सलूक गरे। अनि भक्तपुर र ललितपत्तनका राजाहरू फर्के। पाटनका लगाको जगा भने छाडिदिएनन्। प्रजाहरूले भगाएका काजी भागीरामलाई बोलाएर पाटनका राजाले जितामित्रलाई बुझाईदिए र उनले भक्तपुरमा लगे। भागीरामलाई फेरि काजी बनाई अघि प्रजाहरूले लुटेको आलमाल छिकी उनैलाई सुम्पिदिए। त्यसपछि पाटनका राजा एकता भए। लडाईंमा

गएका पाटनका काजी परशुराम भागी थाउँदा नैल ठोकी राखे । उनी नैलैमा मरे ।

त्यसपछि प्रजाहरू जम्मा भई लडाईं गरेर ९ कोट जिती कोटघरमा रहेका १३ जनालाई छाडिदिए । यसबाट राजा योगनरेन्द्र मल्ल खुशी भई प्रजाहरू जम्मा गरेर आफू क्यालमा बसी स्याबासी दिदै भने “तिमीहरूले मिहिन्त गरी मेरो गएको मुलुक किंकिदिदौं । तिमीहरूले सदैव मेरा खातिर यस्तै गर्नु ।” “महाराज, राजसेवाका हकमा गर्धनले शिर उठाउन सकुन्ज्याल गर्नेछौं । तर एक थोक हात्रो विन्ति लागोस् । आफ्नो सुखदुःखको कुरा विन्ति गर्नलाई प्रजाहरूको राम्ररी संभार गर्न पेटमा धर्म भएका एउटा असल काजी बक्सियोस्” भनी प्रजाहरूले विन्ति गरे । यस कुराले राजा योगनरेन्द्र बहुतै खुशी भए । अनि प्रजाहरूलाई सम्झाई देवताको पूजा गरेर सबैलाई भोज खुवाए ।

नेपाली संवत् ८१० भाद्र महीनामा राजा योगनरेन्द्र मल्लले कान्तिपुरमाथि चढाई गरे । त्यहाँका मूल काजी लक्ष्मीनारायण जोशी आफ्नो घरबाट दरबार जान निस्कदा उनका घरमा खसहरू आएर केही सल्लाह गर्नु छ भनी एकातिर लगेर शस्त्रप्रहार गर्न खोजे । काजी भागी दरवारतिर जाँदा बाहिर बसेका खसहरूले लगारी धेरै ठाउँमा घाउ गराएर मारे । यो खबर सुनी रानी राजकुलबाट बाहिर निस्की आउँदा सबैले बुझाई भित्र लगे । रानीले लक्ष्मीनारायणको रगत चाँदीको भाँडामा उठाई मुर्दा पठाएर संस्कार गराइन् । अनि राजा भूपालेन्द्र मल्लले भडेलमान सिंहलाई मुख्य काजी गरिदिए ।

श्री पशुपतिनाथका पूजाहारी राघवानन्द स्वामीले जिन्दगीभर श्री पशुपतिनाथको विधिपूर्वक नित्यपूजा गरी पछि अन्तकालमा “म जस्तै स्वामी आओस् भन्ने तिमीहरूलाई इच्छा छ भने मलाई आर्यघाटमा वागमतीवारि समाधि लिन देऊ, होइन भने जहाँ तिमीहरूको इच्छा छ भन म उहाँ समाधि लिन्खु” भन्दा राजाका समीपमा रहेका दुर्जनहरूले “स्वामीहरूलाई श्री पशुपतिनाथको पूजक गराइराख्नु कठिनको कुरो छ । वागमतीवारि समाधि लिन दिने हो” भनी भन्दा राजराजेश्वरीका समीपमा समाधि लिन कर लागे । यी स्वामीले आफूले भनेमाफिक आर्या-

घाटमा समाधि लिन नपाउँदा उसै जगामा समाधि लिई शून्यपदत्रीमा गए । यसपछि नेपालमा श्री पशुपतिनाथका पूजक योग्य पुरुषार्थी स्वामीहरू कोही आएनन् ।

यिनै राजाले वत्सलेश्वरीको यात्रा जगाए । सो यात्रा जगाएका चार वर्षपछि रातीलाई स्वप्न भयो र राजारानी दुवै गई श्री पशुपतिनाथको पूजा गरे । श्वेत-विनायकको कवचमूर्ति बनाई धेरै गूठी राखे । बाँडाहरूलाई गुठियार गरी कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा र प्रतिपदाका दिन प्रतिवर्ष यात्रा गराए । यही यात्रा गराउन जाँदा रंजितकारहरू सबै मिली बिन्ति गरे र राजाले रंजितकूप बनाइदिए । यी राजाका पालामा एउटी रानी प्रेतचतुर्दशीका दिन परलोक हुँदा कान्तिपुरका धेरै देवताहरूको यात्रा आधा मात्रै भयो, सिध्याउन पाएनन् । अमावास्याका दिन हुने यात्रा सब मनाही गरिदिए । देवताका मूर्तिहरू छोपी स्वस्थानमा लिएर गए । श्री वत्सलेश्वरीको यात्रा मात्र क्रमसित सम्पूर्ण गराए, मनाही गर्न सकेनन् ।

त्यसपछि तीनै शहरका राजाहरूको मेल भएर एकैज्यू भई बसेका अवस्थामा यी राजा भूपालेन्द्र मल्ल बहुतै धर्मिष्ठ हुनाले राजधानी शहर कान्तिपुरीबाट प्रस्थान गरी तीर्थ व्रत गर्न गए । पहिले हरिद्वार मेला भरी तीर्थ गर्दै गर्दै जाँदा अयोध्यादेखि माथि चार दिनका बाटामा जानी ईश्वरको भक्तिमा चित्त लागेका राजा भूपालेन्द्र मल्ल संवत् ८२१ कार्तिक बदि १३ रोज ४ का दिन परलोक भए । साथमा जाने मानिसहरूले राजाको शरीर बोकी ८ कोससम्म ह्याएर गंगाजीमा संस्कार गराए । त्यसपछि राजासंग जाने प्रधानहरू फर्की राजा परलोक भए भनी कहन नसक्दा डराई आआपना घरमा लुकिरहे । खबर जाहेर भएपछि माघ शुक्ल पंचमीका दिन राजा भूपालेन्द्र मल्लको जन्मपत्रिका पलडमा राखी अग्निसंस्कार गरे । यी राजाका संसर्गमा रानी प्रभृति आठ जना स्त्रीहरू सती गए ।

यिनका पुत्र जय महीन्द्र मल्लले वर्ष २१ राज्य भोग गरे । यिनको पहिलेको नाम भास्कर मल्ल थियो । यी राजाको १४ वर्षको उमेर हुँदा बाबा भूपालेन्द्र मल्ल परलोक भएका हुन् । यी राजा बहुतै चतुर स्वभावका, धेरै चराहरू पाल्ने, अनेक अनेक ठाउँमा जाने र शिकार

खेलनामा बहुते लगू थिए । एक दिन तीनै शहरका राजा एक भई मिलिरहेका बखतमा भक्तपुरका राजा र यी भास्कर मल्ल दुई जना सिधुलीको बाटो गरी चारकोसे जंगलमा हात्तीको खेदा गर्न गए । यिनले बाह्र हात्ती समाती नेपाल राजधानीमा ल्याइपुऱ्याए । भक्तपुरका राजाले एउटा मात्र पनि ल्याउन सकेनन् । यसै कुराले भास्कर मल्ल अतिशूर र प्रतापी ठहर्न जाँदा पण्डित ज्ञानीहरूले राजद्वारमा आई यी राजाको वर्णन गर्दै राजा गजपति महीन्द्र भनी नाम प्रख्यात गरे । यस कुराले गर्दा यी राजाले ब्राह्मण पण्डितहरूदेखि खूब खुशी भई धेरै बिर्ता बक्सिस दिए । यस तरहले बारम्बार शिकार खेलनाका निमित्त तराईका जंगलमा जान्थे । एक दिन तराईका जंगलमा शिकार खेल्न जाँदा उहाँका थरवटवासी धेरै थारु आई राजालाई अनेक प्रकारका चीजवीज वस्तु सौगात चढाएर कर जोरी खान मागे । राजा खुशी भएर धेरै जगा बक्सिस दिई भुयार नाउ प्रख्यात गरी फर्के । अद्यापि भुयार भन्ने प्रख्यात जाति छँदैछ । यिनले नेपाल कान्तिपुर राजधानी शहर लगाभरका ब्राह्मणहरूलाई धेरै बिर्ता संकल्प गरी दान दिए । यी राजा भास्कर मल्ल दानी र उस्तै शूरा पनि थिए ।

भास्कर मल्लका दुई विवाहिता रानी थिए । आफ्ना इच्छाले राखेका दुई मैजू थिए । यी चार स्त्रीहरूसंग रसक्रीडा गर्नका निमित्त किमडोल भन्ने ठाउँमा एक सुन्दर घर र धर्मशाला बनाए । त्यहीँ सदासर्वदा रसक्रीडा गर्दथे । यिनले हात्ती खेदा निमित्त सिधुलीमा दुई महीनासम्म राज गरिरहेका समयमा मुसलमानहरू आई राजासंग वातचित गर्दा उनीहरूलाई राजाले चाह गरी नोकरीमा राखेका थिए । त्यसै बखतमा मूलकाजी कंगल ठकुरीले मुसलमानसंग राजाले प्रीति गर्न लागे भनी राजालाई हात्ती खेदा नपठाई थामिराखे । राजाले हात्ती खेदा जान्न, गंगाजीसम्म पुगी स्नान गरेर चाँडै फर्कन्छु भन्दा पनि काजीले मानेनन् । काजीले थाहा नपाउने गरी राजा मुसलमानसंग मिली जान लाग्दा काजी कंगल ठकुरीले उमराउहरूसंग सल्लाह लिई केही युक्तिले राजालाई रोके । मुसलमान तुरक सवारसमेत जना बीस साथ लिई नेपाल आएका थिए । त्यसपछि कान्तिपुर शहरमा मुसलमानहरू

डेडसयसम्म जम्मा गराई राजाले खाने खर्च दिई आफ्नो चाकरी गराई राखे ।

त्यसपछि मुसलमानहरूले राजालाई रिफाउँदा राजाले कंगल ठकुरीलाई मूलकाजीबाट खोसी मुसलमानलाई काजी गराए । अनि कंगल ठकुरी आदि उमराउहरूले मतो गरे । अब राजाले घटिया जातको संगत गरे । नेपालमा हिन्दूको धर्म डगाउन लागे । यस बखत हामीहरूले सकेसम्मको युक्ति गरी यिनीहरूलाई ननिकाले हामी सबै हिन्दूहरू मुसलमानका कमारा हुन लाग्यौँ भनी सल्लाह गरे । अनि कान्तिपुरका प्रजाहरू, खसहरू र ललितपुरका प्रधानहरू सबै एकट्टा भएर मिली मुसलमानहरूलाई मान्न लागे । राजा र मुसलमानहरू एकापट्टि भएर राजकुलमा बसी बन्दूकले हानी तरवारले काटी बाणले घोपी सय डेडसय नेवारलाई जखम पारे । यसरी युद्ध हुँदा सबै मुसलमानहरूलाई काटाकाट गरी मारे । बाँकी रहेका चारपाँच जना मात्र भागे, समात्न सकेनन् । यसरी कान्तिपुरमा ठूलो तक्रार उठ्दा लडाईँ गरी मुसलमानहरूको संहार गरे ।

यिनै ताक भक्तपुरका राजाले देवकोटमा चढाईँ गरे र सत्तरी असी जनालाई जखम पारे । त्यसपछि फेरि कंगल ठकुरी मूलकाजी भए र अधिका कै राजासंग मिली राजकाज गरे । संवत् ८३७ जेष्ठ वदि ३० का दिन ललितपत्तनका राजा ऋद्धिनरसिंह मल्ल परलोक भए । ललितपत्तनमा राजा शून्य हुँदा त्यहाँका चार काजी कान्तिपुरमा आई "हाम्रा शहरमा राजा शून्य भए अब हजूरला राजा मात्र आयौँ" भनी बिन्ति गर्दा लौ भनी आज्ञा दिई पठाए । तर चारपाँच दिनसम्म पनि केही उत्तर नमिल्दा पाटनका प्रजाहरू सबै जम्मा भई "चौबीस प्रधानहरू र हामी सबै मिली कान्तिपुरमा शरण पर्न जाऊँ भने । चौबिस प्रधानहरू सबै जम्मा भएर कान्तिपुरमा आई फेरि राजालाई बुझाई सिन्दूरयात्रा गर्दै ललितपत्तनमा लगे । संवत् ८३७ आषाढ शुदि १५ का दिन राजा महीन्द्र मल्ललाई मणिमण्डपका सिंहासनमा राखेर राज्याभिषेक दिए ।

राजा महीन्द्र मल्ललाई कान्तिपुर र ललितपत्तन दुवै शहरको राजा भएकै समय संवत् ८३९ नष्ट आश्विन शुदि द्वितीयाका दिन धालाछे घरका विश्वनाथ उपाध्याय

र निम्हकी मेलुबाबु दुई जनाले कान्तिपुरबाट एउटी रानीलाई पाठनमा ल्याई राखे । यसै दिन भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्ल सदलबल पाटनमा उत्रे । यो खबर महीन्द्र मल्लले पाउँदा सैन्यसहित पाटनमा आई प्रत्याक्रमण गरे । भक्तपुरका सैन्यलाई समाती नांगो पारेर हतियार खोसे । राजा भूपतीन्द्र मल्ल र राजकुमार रणजित् मल्ललाई रोकेर पक्री दुई हात्ती र सोह्र हजार रुपियाँ लिएर छाडिदिए । अनि विश्वेश्वर उपाध्यायलाई थुने । मेलुबाबु काजी मात्र भागे । त्यसपछि पाटनको भारा अनन्तसिंह काजीले लिई मुख्य काजी भए । कान्तिपुरको भारा कंगल ठकुरीले लिइरहेका थिए ।

यी राजाको उमेर २९ वर्ष भएका अवस्थामा एक सय बीस वर्षमा एक पटक आउने महामारी रोग आई संवत् ८३६ चैत्र महीनादेखि कान्तिपुर शहरमा पस्यो । शहर र गाउँहरूमा यो रोग प्राप्त हुँदा पहिले घरघरमा मूसाहरू मरे । त्यसपछि हात्ती, घोडा, गाई, भैसी, भेडा, बाख्रा, हाँस, कुखुरा आदि चराचुरागीहरू र वनका जीव जन्तु मृग, बनेल आदि मरे । यस्ता प्रकारले नेपालमा पहिले संपूर्ण जग्गाका पशुपंछीहरू नाश भए । पछि महामारी बहुते प्रज्वलित हुँदा मनुष्यहरूमा प्रवेश भयो । महामारीले पक्रीदा पहिले प्राणीका काखी र कर्णसन्धिमा अकस्मात् फोका उठ्ने, उत्तिखेरि कपाल दुख्ने, रिंगटा लाग्ने, ज्वर आउने र तुरन्त प्राण लिने गर्दथ्यो । यस रोगका प्रभावले शहर र गाउँहरूमा धेरै मानिसहरू मरे । चैत्र महीनादेखि कान्तिपुरमा तथा आषाढ महीनादेखि ललितपत्तनमा र भक्तपुरमा महामारी प्रवेश भएको थियो । यो रोग फैलिदा गाउँ गाउँ र शहर शहरमा मर्यादा, व्यवहार, संचार, विचार सब बन्द हुँदा हाहाकार मच्चियो । कान्तिपुरका मानिसहरूमा कुनै कुनै सज्जन रोग लाग्ने बित्तिकै, कुनै चाँडो गरी आर्यातीर्थमा, कुनै पचली घाटमा, कुनै अन्यत्र घाटमा, कुनै खालि वाग्मतीमा र कुनै विष्णुमतीमा पुगी तीर्थ पाएर परलोक हुन्थे । कुनै जाँदाजाँदै बाटैमा मरे । यसरी मर्दा असंभव भई मर्नेलाई कात्रो आदि चाहिने कुराहरू पनि दिन सकेनन् । यस रोगले मानिसहरू मर्दा धेरैको शन्तान शून्य भई अपुताली पस्यो । यसरी दुई वर्षसम्म महामारीले नछोड्दा प्रजाहरू दिनको एक सय नब्बेसम्म मर्दथे । यस रोगले प्रवेश गर्ने

ताक श्री पशुपतिनाथका दक्षिणमुखबाट विकट दन्त प्रकाश भयो । मत्स्येन्द्रनाथका यात्रामा पनि एकतीस आगला भाँचिए । भीमनाथको रथ सल्क्यो । कीर्तिपुरमा बाघभैरवका नाकमनिको मुख खस्यो । नवग्रहण उल्टापाल्टा भइरहे । यसरी नेपालमण्डलका ठूलठूला देवताका स्थानमा धेरै उत्पात भयो । यस रोगले गर्दा धेरै प्रजाहरू त्राहि त्राहि भई शहर छाडेर अन्यत्र भागे । यिनै ताक कान्तिपुरका मुख्य काजी कंगल ठकुरीले यस रोगका डरले राजा महीन्द्र मल्ललाई दुइ रानी, दुई मयजू र चार टहलुवा मात्रका साथमा किडोल भन्ने ठाउँका घरमा पुन्याए । त्यहाँ जो चाहिने सामान पुन्याई कसैलाई पनि आवतजावत गर्न नदिएर भित्रका भित्रै ६ महीनासम्म लुकाए । शहरमा प्रजाहरूका जहानका जहान शून्य हुँदा मुर्दा उठाउन पनि सकेनन् । धेरै मुर्दा शहरैमा रहँदा स्यालहरू मुर्दाको मासु खाँदै छानैछाना दगुर्ने लागे ।

यसरी श्रेष्ठ भाजुहरूका मुर्दा पनि नउठ्दा काजी कंगल ठकुरीले किसानहरूद्वारा मुर्दा उठाई अग्निस्कार गराउने रीत चलाए । त्यस कामका निमित्त गूठी राख्ने प्रथा चलाए । त्यस गूठीलाई सनागूठी भन्न लागे ।

यसै साल कान्तिपुर दरवारका कुमारी पनि यसै व्यथाले परलोक भइन् । अनि चाबहील देवपत्तनका कुमारी ल्याई २ महीनासम्म कुमारीका आसनमा राखेर नित्यपूजा चलाए । त्यसपछि अर्धे कुमारी सट्टा राखी उनलाई फर्काइदिए । राजा महीन्द्र मल्ललाई यसरी ६ महीनासम्म लुकाइराख्दा पनि शहर र गाउँहरूमा मानिसहरू बराबर मर्दै थिए । तिनै ताक एउटा योगी आई काजी कंगल ठकुरीलाई भने "अहो, गमार काजी, तिम्रा यस्ता शान्तिस्वस्ति र पूजापाठले महामारी निवारण हुँदैन । देशी परदेशी गरीबहरूलाई इच्छाभोजन गराऊ, तब महामारी देवी खुशी भई रोग निवारण होला । श्री पशुपतिनाथ पनि प्रसन्न हुनन् ।" यति भनी योगी आफ्ना आश्रममा गए । त्यसपछि काजीले योगीको वचन शिरोपर गरी त्यसको भोलिपल्टदेखि चार दिनसम्म सबै शहरवासी सत्रै जात र योगीसन्ध्यामी र फकीर गरीबहरूलाई बोलाई धेरै धन खर्च गरेर हनुमान्ढोकामा इच्छाभोजन गराए । यस्ता प्रकारले चार दिनसम्म अन्नदान गर्दा शहरमा मरगभय बहुते कम भयो ।

एक दिन कान्तिपुरको ज्यापू किडोलदरवारका समीप खेतमा जाँदा त्यसलाई राजाले बोलाएर ऊयालको छिद्रबाट शहरको समाचार सोधे । “महाराज, चार दिन भयो रोग बहुतै कम भएको छ ।” भनी त्यस ज्यापूले विन्ति गर्‍यो । यो समाचार सुन्नेबित्तिकै राजा ऊयालबाट फाल हालन खोज्दा रानीहरूले रोक्ने बहुतै चेष्टा गरे । तथापि बन्धनमा रहन सार्है गाह्रो मानी ऊयालबाट फाल हालेर बेगसित दौड्दै आई दरवारमा प्रवेश गरे । त्यसपछि रानी र मयजूहरू पनि दरवारमा आए । यसै रात रानीहरूका साथमा बसिरहेका अवस्थामा राजामाथि महामारी देवीको दृष्टि पर्‍यो र अकस्मान रोगले पक्र्यो । नेपाली संवत् ८४२ भाद्र वदि एकादशीका दिन शुद्ध सूर्यवंशी राजा महीन्द्र मल्ल परलोक भए । त्यसपछि कान्तिपुर राजधानीभरमा सूर्यवंशी शून्य भए । अब कसो गर्ने हो ? भनी लोकहरूले हाहाकार गर्दा रानी र मयजूहरू चारै जनाले प्रजाहरूका अगाडि एउटा छोरीपट्टिका नाति जगज्जय भन्ने ठकुरीलाई राज्याभिषेक दिए । राजराजेश्वरीका राजशमशानमा रानी र मयजू चारै जना यथाक्रमले सती गए ।

चिताको आगो दन्किरहेको थियो । मुर्दा र सतीहरू आघाजसो जलिसकेका थिए । त्यसै बेला अकस्मात् चिताबाट जेठी रानी जुस्सक उठेर बस्दै भनिन् “पंच हो ! हामीहरूलाई बहुतै कष्ट भयो । सन्तान शून्य भएका यी राजाले सजीव छँदा धेरै पंछीहरू पोली बन्धमा राखेर मारेका थिए । त्यही पापले गर्दा राजालाई नरकमा हाली पंछीहरूका असंख्य प्वाँखले ढाकिराखेका छन् । दुइ जना मयजूहरूले राजाका अगाबाट बराबर प्वाँख प्याक्न लागि रहेछन् । तैपनि राजालाई प्वाँखका रासबाट उकास्न सकेका छैनन् । तसर्थ हाम्रा निमित्त दया गरी केही धर्मशाला बनाइ देऊ । साथै काशीमा ब्राह्मण भोजन गराउन पठाइदेऊ । हाम्रा निमित्त धर्म गरी यति दया र उपकार गरिदेऊ । अब यो नेपालमा तीनै शहरका सूर्यवंशीहरू लोप भइजानेछन् । केही वर्षपछि पश्चिम दिशादेखि अर्को सूर्यवंशी शाह पदवी गरेका राजा आई राज्यभोग गर्नेछन् ।” यति भनी सती चित्तमा लोटी जलिन । यस दिनदेखि महामारी रोग पनि शान्त भयो । महामारीले कति प्राणी मरेछन् भनी काजी

ऊंगल ठकुरीले गन्ती गर्दा पहिले मन लागेका नेपाली संवत् ८३६ देखि राजा परलोक भएका संवत् ८४२ सम्म कान्तिपुरमा मर्नेहरूको संख्या जम्मा गर्दा १८७१४ अठार हजार सात सय चौद ठहरियो ।

यसपछि काजी ऊंगल ठकुरीले सतीको वचन प्रमाण गरी आफ्ना स्वामीको उद्धार हुने कुरा भरसक गरिदिनेपछि भनी मखनटोलमा श्री जगन्नाथको देवालय बनाएर स्थापना गरी गूठी राखेर नित्याचन चलाए । काशीमा पनि धेरै धन खर्च गरी ब्राह्मणहरूलाई इच्छाभोजन गराउन पठाए । असनटोलका बाहिर सत्तल धारा बनाई मूर्ति बसाएर यथाक्रमले प्रतिष्ठा गरी धेरै ब्राह्मणहरूलाई भोजन गराए । यी काजीले राजा महीन्द्र मल्ल र रानीहरूका नाउले यस तरहका धेरै धर्मकीर्ति गरिदिए ।

छोरीपट्टिका सन्तान जगज्जय मल्ल राजाको राज्यभोग वर्ष १३११, यी राजासंग गुहचेश्वरी खुशी भई एक कोही मैथिल ब्राह्मणलाई स्वप्नमा दर्शन दिँदै भनिन् “आजका चारौं दिनमा तिमिले राज्यभिषेक पाउनेछौ भनी जगज्जय मल्ललाई सुनाइदेऊ” यस्तो स्वप्न पाउंदा ती मैथिलले जगज्जय मल्ललाई भेटि मन्त्रतुल्य भएको ईश्वरीको अनुग्रहस्वरूप स्वप्नवाणी सुनाए । यसपछि अकस्मात् राजा महीन्द्र मल्ल परलोक भई राज्य शून्य हुँदा जगज्जय मल्ललाई सतीले संमत गरी राज्याभिषेक दिएकी हुन् । यी राजाले स्वप्नमा श्री गुहचेश्वरीले आज्ञा गरेको विस्तार गर्ने ती मैथिल ब्राह्मणलाई बहुतै खुशीसंग मेरा इष्टदेवता गुरु हुन् भनी कान्तिपुरमा वास गराएर नवकोटको धेरै जग्गा संकल्प गरी बित्ता दिए । उहाँपछि श्री गुहचेश्वरीका यात्रामा अघि चलेभन्दा बढ्ता गरी कवचमूर्ति बनाएर अखण्ड दीप ज्वाला लिंग ढाल्नु विधिपूर्वक, नानामन्त्रले पूजा गर्नु यस्ता नियमसंग जगाए । प्रतिवर्ष कान्तिपुरसम्म लगी रथारोहणयात्रा गराए । बत्तीसकोठीवाला महाजनहरू राखी धेरै खेत गूठी राखेर कर्मचार्यहरूलाई गुठीयार गरिदिए ।

यी राजा नहुँदै राजेन्द्रप्रकाश र जयप्रकाश नामक दुइ पुत्र जन्मेका थिए । राजा भएपछि मोहनचोकमा राज्यप्रकाश, नरेन्द्रप्रकाश र चन्द्रप्रकाश नामक तीन पुत्र जन्मेका थिए । जम्मा पाँच राजकुमार र कुमुदिनी नाउंकी

रानीसहित भई सुबपूर्वक राज्य गरिरहेका ९ वर्षपछि असल लक्षणले संयुक्त ज्येष्ठपुत्र राजेन्द्रप्रकाश मल्ल देवस्योगले परलोक हुँदा राजाले बहुते शोक गरे। "यिनै ज्येष्ठपुत्रका लक्षणले म राजा भएको हुँ, अब मेरा शेषपछि जयप्रकाश राजा होला। त्यसका पालामा देवताको मर्यादा, धर्म र राज्यलक्ष्मीसमेत केही रहनेछैन। प्रजाहरूले बहुते दुःख पाउनेछन्।" यस्तो शोक गरी तीन महीनासम्म दरवारबाट बाहिरै रहे। अनि चारथरी खससिपाही आई राजालाई बुझाए। "महाराज, एक पुत्रका निमित्त यस्तो शोक गर्नु उचित होइन। राजकाज राम्ररी नगरे हुँदैन। महाराजका अरू चार पुत्र छँदैछन्" भनी विनित्त गर्दा राजाले मनको कुरा उनीहरूमाथि पोखे। ती खसहरूले पनि "राजकुमार जयप्रकाशको स्वभाव अतिक्रूर छ, यसले धर्मराज्य नाश गर्छ भन्ने हुकुम हुन्छ भने मोहनचोकमा जन्मेका राज्यप्रकाशलाई राजा गराउला" भनी राजारानीको चित्त बुझाएर खसथरीहरू फर्के। यस दिनदेखि खस र राजाको यस्तो मतलब थाहा पाई ती राजकुमार जयप्रकाश मल्लले खसथरीहरूउपर बहुते दगा लिइराखेका थिए।

केही कालपछि कान्छा पुत्र चन्द्रप्रकाश मल्ल परलोक हुँदा उनका उद्धारका निमित्त टुकुचापारि यथाक्रमले राम्रो रात्रपोखरी बनाई प्रतिष्ठा गरे। यी राजकुमारका नाउँले कुनै असल पुरुषलाई गहनाहरूले सुवर्णमय पारी हिलेयात्रामा पठाए। नेटटोलका एक उदारले राजाले पठाएको पुरुष भन्ने थाहा नपाउँदा पहिले साह्रै हास्य गर्‍यो। पछिबाट थाहा पाई राजाले पठाएको मानिसलाई मैले अवहेलना गरे भनी बहुते डराएर भोलिपल्ट राजालाई एउटा थालभरी सुन हाली चढाउन लैजाँदा "तैले अवहेलना गरेको माफ छ" भनी चढाउन ल्याएको सुन पनि राजाले फर्काइदिए। यी राजा यस्ता निर्लोभी र बडा शान्त स्वभावका थिए।

संवत् ८४९ आषाढ शुद्ध एकादशीका दिन काजी कुमल ठकुरीले कान्तिपुरका राजा जगज्जय मल्ललाई साथ लिई ललितपुरमा गएर सलतनत बाँधे। अनि भक्तपुरमाथि चढाई गरी धेरै फोडहरूमा आगो लगाएर प्रजाहरूलाई अतिदुःख दिए। त्यसपछि भक्तपुरका राजासंग धेरै धन लिई कान्तिपुर फिरे। संवत् ८५० माघ बदि ३ रोज २

उसराफाल्गुनी नक्षत्रका दिन ललितपुरका राजा विष्णु मल्ललाई आफ्नी पुत्री कम्मादान गरिदिए।

यी जगज्जय मल्लका पालामा पनि जयबागीश्वरीका देवालयभित्र चोर पसी गहना सबै चोरी लैजाँदा चोरको तलाश गर्न लागिरहेका थिए, चोर फेला पार्न सकेका थिएनन्। चोरी भएका तीन महीनापछि आचारका पुत्री पाँच वर्षको उमेरकी कुमारीका शरीरमा देवीले प्रवेश गरी आज्ञा गरिन् "मेरो गहना चोर्न चोर हाँडीगाउँका ढोकाभित्रका पाटीमा बसी थाम बजाइरहेको छ" भन्ने आज्ञा हुँदा सोबमोजिम सब जना गई हेर्दा थाम बजाइरहेको त्यस चोरलाई देखे। उत्तिखेर पक्रेर ल्याई राजा बक्सिएर शासना गर्दा चोरिएको गहना सबै मिल्यो। अनि देवीलाई चढाई त्यस चोरलाई मारिदिए। यी राजाले दरवारका अगाडि राधाकृष्ण महाविष्णुको देवालय बनाई मूर्ति स्थापना गरेर गूठी राखी यथात्रमले पूजाआजा चलाए।

यी मैथिल ब्राह्मणहरू श्री गुह्येश्वरीका ठूला सेवक हुन्। ममाथि ईश्वरीको अनुग्रह भएको स्वप्नको कुरा यिनै मैथिलबाट मैले थाहा पाएँ। त्यस वचनका प्रमाणले चार दिनमा राजा हुँला भन्ने मनैमा नभएको राजपदबी प्राप्त भयो। यिनीहरूबाट मलाई ठूलो गुण भएको छ। यस्तो विचारले मैथिलहरूसँग मिलिरहँदा नेवार थरीहरूले सहन नसकी निरपराधमा सबै तिहारौतिया ब्राह्मणहरूको घर लुटी धनसम्पत्ति सर्वस्व हरण गरेर बाइदिए। यसै वर्ष वर्षा शून्य भई दुनिया सबैलाई हाहाकार हुँदा त्यस संकष्टले राजालाई ठूलो ताप पर्‍यो। आफ्ना पालामा प्रजाहरूले गरेको ब्रह्मस्वहरणबाट उद्धार गर्नलाई श्री पशुपतिनाथमा महाबलिभोग भर्ना नाउँको प्रतिवर्ष भोग लगाउने गूठी राखिदिए। यी राजाले यसरी धेरै धर्मकर्महरू गरी ईश्वरलाई मानिरहेका थिए।

कुनै दिन यी राजा शान्त स्वभावका हुनाले गोरखाका राजा श्री पृथ्वीनारायण शाह आई नुवाकोट दखल गरे। अनि उनले त्यहीं बसी गोरखाराजको भनी हुकुम चलाइरहेका थिए। "मेरा पालामा ब्रह्मस्वहरण पनि भयो, राज्य पनि घट्यो, सर्वलक्षणले युक्त भएको ज्येष्ठपुत्र पनि मर्‍यो, माहिलो पुत्र जयप्रकाशको स्वभाव अतिक्रूर छ। यसले देवधर्म, कुलधर्म र स्वतिसमेत केही राख्नेछैन।

प्रजाहरूले पनि दुःख पाउने छन् । अब बाँचिर मैले यश प्रख्यात गर्न कदापि सक्नेछैन । यस्तो हेरिरहुनु चाँहि त बरु चाँडै मर्न पाए बढिया हुँदोहो ।” यस्तो कुरा मनमा खेलाई चाँडो मरण होओस् भन्नाका निमित्त यी राजाले उपाय खोज्न लागे । त्यसै बेला इटु बाहालको कुनै एक बाँडाले मंजीश्वरीको मूर्ति बनाई यात्रा गर्ने मानिस चाँडै मर्छ भनी पुस्तक देखाएर विधिसमेत बताए । राजाले त्यो मतलब मनमा राखी गुप्तसंग मंजीश्वरीको मूर्ति बनाई श्रीपञ्चमीका दिन कान्तिपुरमा ल्याएर यात्रा गराए । यो यात्रा गरेपछि तीन महीना मात्र बाँची राजा जगज्जय मल्ल संवत् ८५५ फाल्गुन वदि ५ का दिन परलोक भए ।

यिनका पुत्र राजा जयप्रकाश मल्लको भोग वर्ष ३३ । यी नेपाली संवत् ८५५ फाल्गुन वदि ६ का दिन राजा भएका हुन् । यिनले आफू राजा भएपछि विवाह गरी ल्याएकी १, लगनटोलकी बाँडाकी छोरी भित्रिनी दयालक्ष्मी नामकी १ यटखाटोलकी धन्यशोभाकी छोरी मयजू १, यति स्त्रीहरूसंग दिनरात भुल्दथे । यिनले आफूलाई नसही भाई राज्यप्रकाशलाई राजा गराउन खोज्ने हुन् भनी खस, जैमी, भंडेल र राजलवटहरूमाथि दगा लिए । यी कुल्याहाहरूसंग मिली मेरा राजगद्दीमा बस्न खोज्ने शत्रु भएपछि सानो देख्नुछैन भनी बाबा जगज्जयको शुद्धशान्ति पनि नसर्किदै भाइ राज्यप्रकाशलाई बन्धनमा राख्ने डरधाक देखाई धपाए । राज्यप्रकाश मल्ल दाज्यूदेखि डराएर भाग्दा वागमतीमा बाढी आएको भए पनि बहुते कष्टसंग तरी ललितपत्तनका राजा विष्णु मल्ल आफ्ना भिनाज्यूका चरणमा शरण पर्न गए । विष्णु मल्लले पनि बहुते दया गरी मेरा सन्तान नहुनाले मेरा शेषपछि तिमीलाई राजा गराउँला भनी दरवारमा खानापीनाको बन्दोबस्त गरी आफूसँगै राखे ।

उता खसथरीहरूले अब जयप्रकाशले हामीलाई सहदेनन् भनी यी राजाका भाइ नरेन्द्रप्रकाश मल्ललाई बुझाई देउपाटनमा राखेर टुकुचापारिका पाँच गाउँ अर्थात् साँखु, चाँगु, गोकर्ण, नन्दीगाउँ र देउपाटनका राजा गराए । पछि यी थरी, मुखिया र काजीहरूले राजा नरेन्द्रप्रकाश मल्ललाई हात लिई प्रजाहरूको घरखेत लूटपीट गरे । चार महीनापछि राजा जयप्रकाश मल्ल दलबलसहित आफै गई भाइसित लडाईं गरेर लघारी भक्तपुरमा

धपाए । नरेन्द्रप्रकाश मल्ल पनि भक्तपुर पुगी राजा रणजित् मल्लका शरण परे । उनले सदाशिव मल्ल चोकमा खानपीनाको बन्दोबस्त मिलाई राखे । केही दिनपछि यी नरेन्द्रप्रकाश मल्ल कालगतिले परलोक भए । खेल गर्ने थरी काजीहरूलाई आफूदेखिन् टाढा गरी जयप्रकाश मल्लले राखे ।

त्यस ताक तीनै शहरका राजाहरूमा मेल थियो । राजा जयप्रकाश मल्लले भक्तपुरका राजा, ललितपत्तनका राजा तथा दुवै शहरका काजी प्रधानहरूलाई समेत निता गरी भोजन गराए । अनि बैठकमा बसेर तीनै राजा बातचीत गर्न लागे । जयप्रकाश मल्लले पहिले नै चाँजो मिलाई बैठकभित्र टुकुटीमा धेरै धनदौलत, सुनाचाँदी र चीजबीजहरू राखेर बाहिरबाट स्पष्टसंग देखिने गरी ढोकामा मसिनो पर्दा लगाएका थिए । साथै भित्र बत्तीहरूको क्लकक पनि थियो । राजा रणजित् मल्ल र राजा विष्णु मल्लको तथा काजी प्रधानहरूको आँखा टुकुटीभित्र पर्दा धेरै धनदौलत र चीजबीजहरू देखे । यी राजा त हामीभन्दा धेरै धनी रहेछन् भन्नै ठाने पनि । त्यसपछि आफापना शहरमा गए ।

ललितपत्तनका राजा विष्णु मल्लले मनमा बहुते दिग्दार भएको काजी प्रधानहरूले देखी कारण सोझा राजाले भने “राजा जयप्रकाश मल्लले आफ्नो दौलत देखाए । अब त्यसको बदलामा हामीहरू के देखाऊँ ? धन देखाऊँ भने हामीसंग कम छ । अब कसो गर्ने हो ?” “महाराज, सुर्ता नगर्नु होस् । राजाको मुख्य धन त प्रजाहरू नै हुन् । तसर्थ हामी प्रजा देखाउँला ।” प्रधानहरूले यस्तो सल्लाह दिँदा राजा खुशी भए । राज्यभरका सब प्रजाहरू हातहतियार लिई सफेद पोशाकमा हाजिर गराउने राजाको आज्ञानुसार काजीहरूले दिनको ठेगान गरे । तीन शहरमध्ये पाटनको राज्य ठूलो हुनाले प्रजाहरू जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाए । अनि कान्तिपुरका र भक्तपुरका राजा, काजी र प्रधानहरू सबैलाई निमन्त्रणा गरी भोजन गराए । त्यसपछि चौकवाठका पञ्चक्यालमा तीनै राजाहरू बसे । त्यसै बेला प्रजाहरू बोलाइए । प्रजाहरू सबैले सफेद पोशाक लगाई हातहतियार लिएर राजाको दर्शन गरेर दरवार अगाडि सबै ठाउँ ढाकेर बसे । “के गरौं, दौलतको म गरीब छु । मेरो दौलत भन्नु त यिनै प्रजाहरू हुन्”

भनी ललितपत्तनका राजाले कान्तिपुर र भक्तपुरका राजा-
हरूसंग बातचित्त गरे । उनीहरूले यिनका प्रजाहरूको फौज
धेरै देखी मनमा शंका गरे । साथै यी सबै फौज जम्मा
भई लड्न आए हामीले राज्य थाप्न सक्दैनौं भनिठाने ।
त्यस बेला राजा जयप्रकाश मल्लले बेकाममा मैले अर्घेलो
भई आफ्नो अन्त्य दिए भनी पश्चात्ताप लिए । अनि बिदा
भई दुवै राजा आफापना शहरतिर गए ।

अब पन्यो भक्तपुरका राजालाई फसाद । उनीले
दरवारमा पुगेर आफ्ना काजी प्रधानहरूसंग भने "राजा
जयप्रकाश मल्लले धनदौलत देखाए । राजा विष्णु मल्लले
प्रजाहरू देखाए । हामीसंग न त्यति धन छ न त त्यति
प्रजानै छन्, तसर्थ अब के देखाउने ?" "महाराज, यस
कुरामा कति पनि फिक्री लिनुपर्दैन । हामीले पनि धेरै
कालदेखि संग्रह गरिराखेका चीजबीज, शास्त्र र औषधीहरू
छन् । त्यसका साथै केही धन पनि देखाउला ।" यसरी
मन्त्रीहरूले सल्लाह दिंदा राजा रणजित मल्लले कान्तिपुर
र पाटनका राजा, काजी र प्रधानहरूलाई निमन्त्रणा गरी
भोजन गराए । अनि डोरीमा उनेका धेरै साँचाहरू भण्डारे-
ले बैठकमा ल्याइदियो । राजा रणजित मल्लले कान्तिपुर
र पाटनका राजाहरूलाई भने "तपाईंहरूले आआफ्ना
मुख्य चीजबीज मलाई देखाउनुभयो । मेरो भने दौलत पनि
दुनिया पनि दुवै थोक धेरै छैनन् । मेरो जो भएको चीज-
बीज हेर्नुहुन्छ भने देखाउछु" भनी दुवै राजा र काजी-
हरूलाई लगी धेरै कोठाहरू खोलेर पुराना पुराना धेरै
जातका अन्नादिका वीजहरू, धेरै जातका औषधीहरू,
तेलहरू, वेद पुराण तन्त्र आदि धेरै ग्रन्थहरू, अरू धेरै
चीजबीज र केही धनसमेत देखाए । त्यसपछि दुवै राजा
बिदा भए । भक्तपुरका राजा सकल पदार्थका संग्रह गर्ने
रहेछन् । बखतअनुसारका कामलाई नभएको चीज केही
रहेनछ । हामीहरूसंग यस्तो संग्रह छैन भनी हार मानेर
दुवै राजा जिल्ल परे ।

राजा जयप्रकाश मल्लले टाढा गरिराखेका काजी
मुखियाहरू मिली गुप्तसंग खेल गर्न लागे । त्यसै बेला
भक्तपुरका राजाले कान्तिपुरको राज्य दखल गर्दा यी जय-
प्रकाशले दखल गरेको राज्य आफूस गर भनी चार
महीनाको म्याद दिए । ती काजीहरूले त्यस म्यादभित्र
राज्य आफूस गर्नालाई धेरै उद्योग गरिरहँदा पनि राज्य

चाँडै फिक्न सकेनन् । अरूले राज्य लिएको हेरीमात्र रहने,
आफ्नो राज्य अरूले लिएको आफूस गर्न नसक्ने भनी
राजा जयप्रकाश मल्ल बहुते अप्रसन्न भए । भण्डारखालमा
केही सल्लाह गर्नु छ भनी डाकेर लगी त्यस काजीलाई
मारे । कसैले थाहा नपाउने गरी इनारमा खसालिदिए र
माटाले पुरिदिए पनि । त्यसपछि राजा जयप्रकाश मल्लले
कान्तिपुरका काजी प्रधानहरू सबै जम्मा गरी 'मेरो द्रोही-
लाई नाश गरिसके । अब तिमीहरूले मेरो भरसक सेवा
गर । सेवा गरेअनुसार प्रसाद बक्सौंला' भन्ने आज्ञा गरे ।
"मुख्य काजी नभई राजकाज हुन सक्दैन । लौ काजी
होऊ" भनी एकदुई जनालाई भन्दा राजाको उग्र स्वभाव
देखी कसैले पनि काजी हुन कबूल गरेनन् । उपाध्याय
भाजु वासि भाजुलाई काजी गरे । त्यसपछि सबै फौज
जम्मा गरी आफू राजासमेत भएर भक्तपुरमाथि चढाई
गरे । तैपनि आफ्नो राज्य हात लाउन नसकी त्यसै फर्के ।
अनि बाहुन काजीलाई खोसी तौढिकलाई मुख्य काजी
गरिदिए । तिनै ताक कान्तिपुरका राजा एकला देखी संवत्
८५९ मा भक्तपुरका राजा रणजित मल्लले जयप्रकाशले
भोग गरिरहेका पलाँचोक आदि ७८ गाउँहरू जिती लिए ।
त्यसपछि कान्तिपुरका राजाले ललितपत्तनका राजा विष्णु
मल्लसंग मिली भक्तपुरका राजा रणजित मल्लमाथि चढाई
गरे । आफ्नो गुमेको राज्यमध्ये केही गाउँ हात लगाई
दाप्चा फूलबारीका कोटमा आगो लगाइदिए ।

त्यसै बखत ललितपत्तनका राजा विष्णु मल्ल
परलोक हुँदा जयप्रकाशका भाइ राज्यप्रकाश मल्ल राजा
भए । दुइ भाइले दुइ शहरको राज्य चलाउन लागे । बाबा
जगज्जय मल्लका पालादेखि गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण
शाहले पश्चिमको राज्य र भ्रमरकोट, बुच्चाकोट आदि
ग्रामहरू भक्तपुरका राजाले दखल गरिराखेका थिए । ती
गाउँहरू आफ्नो हातमा गर्नालाई जयप्रकाशले धेरै पल्ट
चढाई गर्दा पनि आफ्नो मुलुक सबै आफ्नो हुन सकेको
थिएन । काशीराम थापा आदि थरी, मुखिया, काजीहरू-
लाई आफूले गर्नेभारा दिइराखेकोमा यिनीहरूले राजा
जयप्रकाशसंग ज्यादा प्रीति नहुनाले हामीहरूले कस्तै
मिहिनेत गरे पनि राजाले हामीमाथि दगा गर्न छाड्ने-
छैनन् । के कारणले भने अघि हामीहरूले यी राजाका
भाइ नरेन्द्रप्रकाश मल्ललाई पाँच गाउँको राजा गराउँदा
उटेको रिस अवश्य छोड्नेछैनन् भन्ने अन्तःकरणले देखा

मुलुक लिनामा राम्ररी चित्त तलगाई केही उद्योग गरे कै मात्र गरिरहेका थिए । जयप्रकाश मल्लले पनि आफ्नो मुलुक मन्त्रीहरूले धेरै वर्षसम्म पनि हात लगाई नदिदा अघि मेरा बाबाका पालामा पनि यिनीहरूले खेलद्वारा मलाई राजा नगराई भाइलाई राजा गराउन भरसक उद्योग गरेथे । देवसंयोगले मात्र म राजा भएको हुँ । यस बखत पनि यिनीहरूले अवश्य मेरो मुलुक हात लगाइदिने-छैनन् भन्ने राजा जयप्रकाशले मनमा दगा राखी बहूतै रिसाएका थिए ।

नेपाली संवत् ८६६ श्रावण शुद्ध पूर्णिमाका दिन नन्दीगाउँमा बास गरिरहेका काशीराम थापा, हरि कार्कीका छोरा, नवाली बस्नेत, बूढाथोकी, बिष्ट प्रभृति पर्वतीय उमराउहरू सबै चाबहील गणेशसमीप गौरीघाटमा बसी जनै मन्त्रन लागेका अवस्थामा उनीहरूलाई जवर-दस्ती पत्री राजा जयप्रकाश मल्लले सबै प्रजाहरूले सुन्ने गरी भने "मेरो अधिको पश्चिम नुवाकोट आदि राज्य आफूस गर भनी तिमीहरूलाई अनेक तरहले भनेथे । भने-बमोजिम नपुऱ्याई खालि भरोसा मात्र दिएर केही उद्योग नगरी यतिका दिनसम्म बितायो । कुन्सारो अपना हातमा रहेको राज्य साँखु, चाँगु पनि भक्तपुरका राजाले लिन आँटे । अब यसो भएपछि म बिग्रै । तिमीहरूले गरेको मैले धेरैपल्ट सहिस्कै । अब तिमीहरूलाई नमारी छाड्दिन" भनी बहूतै रिसाए । उमराउहरूले अपना शिरको पगरी उनारी जमीनमा राख्दै प्रार्थनापूर्वक विन्ति गरे "महाराज, हामीहरूले केही उद्योग नगरी त्यसै रहेका होइनौं । अब १०।१२ दिन खावा बक्सनुहोस् । त्यहाँसम्म शत्रुले लिइराखेका सब मुलुक हात लगाउन सकेनौं भने उहाँपछि हामीहरूलाई जे इच्छा छ उसैमाफिक गर्नुहोस्" भनी कटहर आदि धेरै फलफूल चढाई अनेक प्रकारले विन्ति गरे । तैपनि राजा जयप्रकाश मल्लले रिसाउँदै भने 'तिमीहरूले मलाई ५।६ फेरा भरोसा दिई अनेक प्रकारले ढाँट्यौ । अब म तिमीहरूको वचन कदापि प्रतीत मान्ने-छैन । कान्तिपुरमा जाऊँ हिड' भने । उमराउहरूले निको चाल नदेखी डरले बडा वेगसंग भागे । राजाले मधिसे सिपाहीलाई हुकुम दिई समातन लगाएर उमराउहरू आठ जना र सिख्वाल काजीलाई पनि मारे । तौढिक आदि काजीहरूले चारैतर्फ लागी बेपत्तासंग भागेर जीउ बचाए । यो खबर नुवाकोटमा गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह-

ले कान्तिपुरका बडा उमराउहरू मारे भन्ने खबर सुन्ने-बित्तिकै बढाई गरे ।

त्यसपछि यी उमराउहरूका सन्तान परिवार परशु-राम थापाहरू मिली अपना दाजु काशीराम थापाहरूलाई मारेका रिसले सम्मत गरी गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई बोलाएर ल्याए । उनद्वारा साँखु, चाँगु दखल गराई ती गाउँमा कसैलाई जान नदिई राखे । राजा जय-प्रकाश मल्लले आफ्नो सैन्य जम्मा गरी आफैँ गएर लडाईं गर्दा पनि ठानामा रहेका फौजलाई हटाउन सकेनन् र त्यसै फर्की आए । त्यसपछि कान्तिपुरका प्रजाहरूले "महाराज, अब कसो गर्ने हो ?" भनी विन्ति गर्दा राजाले "ठाना बस्नेहरूलाई हटाउनु सक्ने शूरा शूरा काजीहरूलाई अघि लगाई जानुपर्ने" भनी चूप लागी बसिरहे ।

कान्तिपुरका प्रजाहरूले हरेस खाएनन् । ललित-पत्तनका राजा राज्यप्रकाशकहाँ गई मद्दत मागे । राज्य-प्रकाशले पनि प्रजाहरूको विन्ति सुनी अपना सब प्रजाहरू लाई जाऊ भनी हुकुम दिएर ढाक्रे प्रधान उमराउसमेतलाई लडाईं गर्न पठाए । त्यसका दुईचार दिनपछि जयप्रकाश मल्लका पुत्र पाँच वर्षका बालक ज्योतिप्रकाश मल्ललाई देवपाठनमा लगी राखे । उमराउहरू मारेका दिन भाग्ने तौढिक आदि काजीहरू पुगी प्रजाहरू र काजीहरू एकमेल भई सल्लाह गरे । अनि ज्योतिप्रकाश मल्ललाई कान्तिपुर-को राजा गराए । राजा जयप्रकाश मल्लले छोरालाई राज्याभिषेक दिन आँटे भन्ने थाहा पाउँदा तलेजुका देवल-भिन्न गई लुकिरहे । त्यसपछि प्रधान र प्रजाहरू मिली साँखु चाँगुमाथि चढाई गरेर सयदुइसय मानिस मारी राजा पृथ्वीनारायणका सैन्यलाई हटाई धपाए । त्यस बखतमा आश्विन महीना थियो । जयप्रकाश मल्लले दशैंको कार्य घटस्थापना गरिसकेका थिए । नवमीका दिन इन्द्र-चोकमा घर भएका उपाध्याय सिंभाजु पूजा गर्न आउँदा केही मानिस जम्मा भएर ती उपाध्याय सिंभाजुको घर घेरी लुटपिट गर्न लागे । त्यो खबर सुन्दा उपाध्याय सिंभाजु भागी ललितपत्तनमा जाँदा दरवारमा नवमीको पूजा बेला-मा हुन सकेन । ती उपाध्याय भाजुका भाइलाई बोलाएर दरवारमा लगी आधारातका समयमा नवमीको पूजा गराए । त्यो पूजा समाप्त गराई राजा जयप्रकाश मल्ल भागेर पाटनका काजी कालिदासका घरमा गए । उहाँबाट अपना भाइ राज्यप्रकाश भएका ठाउँमा गए । अनि भागी

वाहनमा जाने उपाध्याय भ्राजुलाई कान्तिपुर पठाई दशमीको कर्म गराएर दसैँ पूरा गरे। नेपाली संवत् ८६६ कार्तिक वदि १ रोज ६ का दिनसम्म ललितपत्तनका राजाले दाज्यू जयप्रकाश मल्ललाई भरोसा दिई राखेका थिए।

दुर्दशाका प्रभावले दुःख पाउने वेलामा मानिसको चित्त चञ्चल हुन्छ। जयप्रकाश मल्ल शतुंगलघरमा १ महीनासम्म बसेपछि भक्तपुरका राजा रणजित् मल्लका शरणमा जाने चित्तमा आयो र ब्राह्मेसम्म जाँदा ललितपत्तनका काजी प्रधान उमराउहरूले संझाई बुझाई फर्काएर ब्राह्मेसम्म घरमा १ महीनासम्म थामिराखे। राजा त्यहाँबाट उठेर देवपत्तनमा गई एक रात बसे। भोलिपल्ट राति कान्तिपुरका प्रजाहरू देवपत्तनमा जाँदा पनि भागी पुलचोकमा गई बसे। केही दिनपछि त्यहाँबाट पनि भागी मातातीर्थमा गई बसे।

नेपाली संवत् ८६७ वैशाख शुदि ८ का दिन मापालमा मत्स्येन्द्रनाथको रथ अङ्कितरहेका वेलामा एक मानिसको स्वरूप आई देवता छोएर दर्शन गरी उसै वेला बेपत्ता भयो। त्यसलाई कसैले पनि चिन्न सकेनन्। अनि राजा जयप्रकाश मल्लले त्यसको शान्तिस्वस्ति गरे। श्री पशुपतिनाथमा पनि महास्नान गराए। यसै साल ज्येष्ठ शुदि दशमीका दिन जावलाखेलमा रथ लैजाँदा रथको आग्लो भाँचियो र अर्को फेन खोज्दा रथ ढल्यो। देवतालाई पाटीमा राखेर चारपाँच दिनमा रथ सिध्याई आदिस्थ बारका दिन रथमा देवतालाई राज गराए। सोम बारका दिन यात्रा गर्दा फेरि आग्लो भाँचियो र अर्को आग्लो बनाई यात्रा गर्दा फेरि पनि आग्लो भाँचिई रथ ढल्यो। यस्ता तरहले आठ दिनका बीचमा दुइ फेरा रथ ढल्यो। यस्तो कहिले पनि सुनेको थिएन भनी सबैले ताजुब माने। त्यसको भोलिपल्ट ठूलूला काठ ल्याई टेवा लगाएर फेरि रथ खडा गराई शान्ति पूजाहरू गरेर बहुते मुश्किलसंग यात्रा पूरा गरे।

त्यसपछि राजा जयप्रकाश मल्ल आठ महीनासम्म मातातीर्थमा बसी आषाढ शुदि १३ रोज ५ का दिन ठिभीमा गई बसे। दुइचार दिनपछि त्यहाँबाट पनि भक्तपुरमा गई २।३ महीना बसे। त्यहाँका राजाले साँखु चाँगु

लिने उद्योग गरी राजा जयप्रकाश मल्ललाई नजरबन्दीमा राख्न खोजे। उनले यो कुरा थाहा पाउँदा श्री गुहर्चेश्वरीका स्थानसमीपमा आई १।२ महीना बसे। राति पंचलिगभैरवको दर्शन गर्न जाँदा यिनलाई कान्तिपुरका प्रजाहरूले देखेर करुणापूर्वक अभय वाचा बाँधी प्रधानहरूसंग भनसुन गरेर दरवारको एक चोकमा राखे। पछि कान्तिपुरे काजीहरूले दरवारमा बस्न हुँदैन, शहरको कुनै एक चोकमा वास गर भनी राजालाई दुइतीन फेरा भन्दा प्रजाहरूले केही भन्न सकेनन्। यहाँ बसी मलाई अवश्य भलो हुँदैन भन्ने विचार गरी उनी त्यहाँबाट गोदावरीमा गई बसे।

यिनै ताका जयप्रकाश मल्लकी रानी दयावतीले कान्तिपुरका प्रजाहरूले गरेको चुक्ली सुनी ललितपत्तनका काजीहरूलाई हात लिएर त्यहाँबाट पनि यी राजालाई भगाइन्। गाबहालका उपाध्यायका घरमा आई बस्दा त्यहाँबाट पनि निकाले। यी राजालाई राखेको रिसले ती उपाध्यायको घर पनि सर्वस्व गरे। त्यहाँबाट उनी गोकर्णमा गई केही दिन बसे। यहाँ बस्न दिदैनौं, हामीलाई अपयश लाग्छ भनी भैमालेहरूले बस्न नदिदा कहीं वास नपाएर बहुते दुःख पाई आखिर श्री गुहर्चेश्वरीमा बस्न गए। केही दिन त्यहाँ बस्दा ईश्वरीको आराधना गरी नित्य सेवा र जपस्तोत्रपाठहरू गरिरहेका थिए।

तिनै ताका कान्तिपुरका काजीहरूले गोरखाका राजासंग र ललितपत्तनका काजीहरूले लमजुङ तनहुँका राजासंग हाभ्रो जगा छाडिदेऊ भन्न जाँदा ती राजाहरूले जयप्रकाश मल्ल आई फेरि कान्तिपुरका राजा हुन्छन् भने तिमीहरूको जगा छाडिदिउँला भन्ने जवाफ दिएका थिए। तर जगा भने फिर्ता दिएका थिएनन्। उता राजाका आराधनाले श्री गुहर्चेश्वरी माई प्रसन्न हुँदा एक योगिनीको स्वरूपले राजालाई दर्शन दिइन् र खड्ग दान दिइन्। साथै अब तिम्रो कल्याण हुनेछ भन्ने आशीर्वाद पनि दिइन्। यस्ता प्रकारले राजा जयप्रकाश मल्लको वनवासमा चार वर्ष बित्यो। पाचौं वर्षको शुरुमा एक बाँडा कान्तिपुरबाट श्री गुहर्चेश्वरीको दर्शन गर्न आउँदा राजाका र बाँडाका आँखा जुत्रे। बाँडाले आँसु काढी देवीको प्रदक्षिणा गर्‍यो। कसैले नदेख्ने गरी राजाले भने "अहिले तिम्रो छोरी कुमारीको दर्शन गराइदेऊ र दक्षिणा पनि लेऊ।" बाँडाले मंजूर गरी फर्केर राति आफ्नी छोरी

कुमारीलाई पछेउराले छोपी शहरदेखि ईशान दिशातिर नारायणहिटीमा ल्यायो । राजा जयप्रकाश मल्लले पनि त्यहीँ भाई कुमारीको दर्शन गरेर डेढसय रुपियाँ चढाई आफ्नो दुःख विन्ति गरे । “आजका चार दिनमा तिमी शहरमा आऊ” भनी कुमारीले आज्ञा गरिन् र आफ्नो शिरको फूल फिकी राजालाई दिइन् । कुमारीको आशीर्वाद लिएर घर पठाई राजा गुह्येश्वरीमा आए । यी राजाले आफ्नो तखतबाट पतित भई दुःख पाउँदा यिनको साथ नछाड्नेमा वंशीधर मास्के, अजितसि मास्के, देवमोचे आदि गरेका बीस पन्चीस जना थिए । योगेश्वर वैद्य पनि राजाका चरणमा आई आफ्ना घरमा जो भएको सरदाम ल्याउँदै भोजन गराउँदै गर्दथे । राजमाता कुमुदिनी रानीले पनि छोरोले बहुतै दुःख पाए भनी गुप्तसंग गहनाहरू बेची बराबर रुपियाँ पठाउँदै गर्दथिन् ।

नेपाली संवत् ५७० शुक्ल १० का दिन कुमारीको वचनप्रमाण ४ दिन भएपछि कान्तिपुरका काजीथरीहरू मिली अब जयप्रकाश मल्ललाई देवपत्तनमा पति राख्नुहुँदैन, निकाल्नुपर्छ भनी सिपाही फौजहरू जम्मा गरेका थिए । यो खबर राजा जयप्रकाश मल्लले सुने । अनि आफूसम्म रहेका मानिस पठाई देवपत्तनका प्रजाहरू र उहीनेरका मानिस कसाही पोडेहरूसमेत जम्मा गरे । आफू भने ईश्वरीको भित्री खण्डमा गई प्रदक्षिणा गरेर कुण्ड उघारी दर्शन गर्दा अकस्मात् कुण्डबाट एउटा माछो उत्रि आयो र ईश्वरीको अनुग्रह सम्झंदै खूब खुशी भई त्यस माछालाई निलिदिए । अनि देवीलाई साष्टांग प्रणाम गरी बाहिरी खण्डमा आउन लाग्दा कान्तिपुरका फौजहरूमध्ये एकदुइ जना पखाल चढी भित्र आउन लागेका देखिए । तिनीहरू कुनै शस्त्रप्रहारद्वारा र कुनै बन्दुकका गोलीद्वारा मारिए । यसपछि राजाले जो भएका फौज अघिपछि लगाएर सर्वै आफ्ना साथमा रहने खोरसानी नामक घोडामा चढी देवीले दिएको खड्ग हातमा लिएर कान्तिपुर जान प्रस्थान गरे । गौरीघाटका समीपमा पुग्दा कान्तिपुरका काजीहरू र उनीहरूका लश्करसंग भेट भयो । अनि राजाले ठूलो स्वर गरी सुनाए । “प्रजा हो ! तिमीहरू निर्दोषी छौ, एकातिर सर, म मेरा द्रौहीहरूसंग लड्छु ।” यति भनी राजाले एकदम शस्त्रप्रहार गरे । कान्तिपुरका फौजहरूले राजाका साथमा भैरवाकार असंख्य फौजहरू देख्दा डराएर भागाभाग गरी यताउता लागे ।

राजाले पहिलो पटक शस्त्र प्रहार गर्दा चारपाँच जनालाई गौरीघाटमै सिध्याए । बाटामा भेटिए जति द्रुष्टहरूको नाश गर्दै असनढोकाबाट सरासर कान्तिपुर शहरभित्र प्रवेश गरे । सिंहढोकाबाट तलेजुमा गई देवताको प्रदक्षिणा गरेर ढोकामा साष्टांग दण्डवत् प्रणाम गरी दक्षिणासमेत चढाई दरबारमा पसे ।

त्यसपिछ रानी दयावतीसंग बसेका बालक पुत्र ज्योतिप्रकाश मल्ललाई जवरजस्ती खोसेर आफ्ना काखमा राखी ऊयालबाट प्रजाहरूलाई हुकुम गरे । “प्रजा हो ! कान्तिपुरका राजा ज्योतिप्रकाश मल्लनै छन्, मदेखि केही शंका नमान । म एक माना खाई बालकको रक्षा गरेर राजकाज गरिरहन्छु । यो मुलुक अधिदेखि शत्रुका हातमा पर्दा तिमीहरूले आफ्नो गर्न भरसक उद्योग गरेकै थियौं ।” यसरी मधुर वाणीले प्रजाहरूलाई बुझाएर खुशी गराई हात लिए । “महाराज, अधि हामीहरूले गरेभएको सब अपराध क्षमा गरी प्रसन्न हुनुहोस्, अब हामीहरू हजुरका खातिर भरसक गर्दछौं । शत्रुका हातमा परेको राज्य फिक्दा खेलखण्ड गर्ने र नगर्ने विचार गरी विवेक रहोस् । सास्ती र प्रसादको धनी हजुरै हुनुहुन्छ ।” प्रजाहरूले यति विन्ति गरे ।

अब आयो राजा जयप्रकाश मल्लको पालो । उनले आफ्ना मयजूस्त्री बिगानै भीमधन प्रधान डोलीमा चढी भाग्न लागेकालाई डोलीमै काटे । भिखवाल तुइखवाल आदि द्रुष्ट काजीहरूलाई ठाउँ ठाउँमा समाती मारे । धनजु काटेमोचे र हुलनायकहरू सात जनालाई मारे । मुख्य काजी तौढिक भने राजा जयप्रकाश मल्ल कान्तिपुरमा प्रवेश भए भन्ने सुन्नेबित्तिकै मनोरथसि मास्केका घरको बुइगलमा लुकेको थियो । त्यहीँ बन्दुकको कल चढाएर आत्महत्या गरी मर्न्यो । यसै कुरामा मेरो परम शत्रुलाई बुइगलमा बास दिने भनी मनोरथसि मास्केको सर्वस्व गरी लिए । दयावती रानीलाई बिगानै गरुडसि भडेलले यो खबर सुन्नेबित्तिकै गोरखाका राजासंग गई शरण परेर जीउ बचायो । अर्को यिनै रानीसंग बिराउ भएको उपाध्यायसि भाजु भक्तपुरमा भागी गएको थियो उसकाई रातैमा पक्रेर ल्याई मारे । अर्को यिनै रानीसंग बस्ने धनजुजु ब्राह्मणलाई नमर्ने गरी कुट्टै ठाउँठाउँमा घाउ पारी वैद्यहरूद्वारा घाउ बढ्ने औषधी लगाई धेरै दुःख दिए । यस्ता प्रकारले राजा जयप्रकाश मल्लले आफ्ना कुल्याहा शत्रुलाई संहार गर्दा

धेरै काजीहरू विष खाएर आत्महत्या गरी मरे । दुष्ट रानी दयावतीलाई मेरो सत्य छोडी परपुरुष तुल्याउने भनी लक्ष्मीपुरमा चम्पै दिशा बन्द गरी त्यस ठाउँको बन्धनमै मारे । यस्ता प्रकारले यी राजाले बहुतै दुःख पाई पछि ईश्वरीका दयाले कुल्याहाहरूलाई मारेर आफ्नो तखत लिई फेरि राजा भए ।

राजा जयप्रकाश मल्लका भाइ राज्यप्रकाश मल्ललाई सोह्र जना स्त्रीहरूसंगको बढी सहवासले नेत्ररोग भई आराम नहुँदा गणेशको दोष ठहराए । त्यो दोष नाश गर्न चोभारगणेशको देवालय बनाई गजूर चढाए । प्रतिष्ठा गर्दा यी राजा जयप्रकाश मल्लले नितामा नगई कन्सारो पाटनका लगाका कोटहरूमा आगो लगाई उपद्रव गरिदिँका थिए । त्यस्तै कुराका रिसले गर्दा अघि यी राजाका बाबाकै पालामा गोरखालीका हातमा परेको नवकोट गाउँ फेरि यी राजाले लडाई गरी गोरखालीलाई धपाएर आफूस गरी भोग गरेका मौकामा पाटनका काजीहरूले चिठी लेख्दा मौका पाई गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले फेरि नवकोट दखल गरी उही बसेर राज्य गर्न लागेका थिए ।

यता राजा जयप्रकाश मल्लले धेरै ढुकुटी मासी नगरकोटीको फौज जमाएका थिए । संवत् ८७४ मा कान्तिपुरका काजी चिगडी मास्केले नालदुममा चढाई गरी मुलुक जिती फर्के । यसै सालको आश्विन वदि १ का दिन गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले कान्तिपुरको राज्य धर्मस्थली गाउँ दखल गरी लिए । संवत् ८७६ आश्विन शुदि ७ का दिन कान्तिपुरका राजाले घालाछेका काजी कालिदासलाई नगरकोटी सिपाही पठाई चोकका पेटीमा बिरहेका बखतमा परशु प्रहार गरी मारे । यो राजा पृथ्वीनारायण शाहले सुन्दा ललितपत्तनका लगाका खबर थनकोट बलंबु शतु तल, दहचोक गाउँहरू दखल गरी कान्तिपुर दखल गर्न छटखेलमा ठाना बस्न पुगे । अनि ललितपत्तनका राजाको फौज र आफ्नो फौजसमेतका साथमा राजा जयप्रकाश मल्ल आफै गई लडाई हुँदा यिनै देवीका प्रभावले आफ्नो देवालयबाट ऊंकार शब्द गरी केही स्वरूप बाहिरिएका हुनाले घनघोर अन्नाधुन्न ठूलो लडाई भयो । जयबागीश्वरीदेवीका प्रभावले पहिले देवपत्तनका फौजले प्रहार गरे । यसै लडाईमा शूद्रताप शाहको

नेत्रमनि चोट लाग्दा त्यो नेत्र जखम भयो । काजी कालु पाँडे पनि यही लडाईमा परे । अरू गोरखाका भैयाद काजी लगायत धेरै सेनाहरू मरे । यस्ता प्रकारले १२ घडीसम्म ठूलो लडाई हुँदा दुईतिरका गरी बाह्र सय मानिस मरे । अनि गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह र यिनका असल शूरा काजी उमराउहरूलाई बोकी रातारात गरी बाँकी सिपाहीसमेत नवकोटमा पुगे ।

त्यसपछि राजा जयप्रकाश मल्लले कसाही पुतवार-हरूसंग बहुतै खुशी हुँदा यिनीहरूले मेरा उपर खूब गरे भनी पुतवारलाई नजीक गरी राखे । गोरखाली सबै सून्य भए भनी बहुतै हर्षबढाई र उत्सव गर्दै उनी कान्तिपुरमा फर्के । विचार नगरी फर्कनाले यी राजालाई पछि पश्चात्ताप भयो । यस्ता तरहेले आफ्ना असल असल शूरा वीर काजी उमराउ सिपाहीहरू धेरै लडाईमा परी बल घटे तापनि राजा पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल लिनाको इच्छा छोडेनन् र फेरि लडाई गर्नलाई सैन्य सिपाहीहरू जमाई उद्योगमा नौ दश वर्षसम्म लागि रहेका थिए । यता राजा जयप्रकाश मल्लले गोरखाका राजाको कत्ति डर नमानाी बहुतै आनन्दसंग राज्य गरिरहेका थिए ।

अघि कान्तिपुर शहर बनाउने राजा गुणकामदेवका पालामा कुमारदेवता प्रसन्न भई स्वप्नवाणी दिए-अनुसार परचक्रभय, देशोपद्रव आदि निवारण होओस् भन्नाका निमित्त उस ताकदेखि विष्णुमतीको तीर कंकेश्वरी लुटीदेवीका स्थानसमीपमा वारिपारि दुइ टोल भएर प्रतिवर्ष ज्येष्ठ महीनामा सिठीसम्म पक्षभर केटाकेटी ठूलासाना मानिस जम्मा गरी ढुंगाको प्रहारद्वारा युद्धको खेल गर्ने रीत सबै राजाका पालामा चर्चिरहेकै थियो । यी राजाले मनाही गरिदिदा रात्रीमा भएको तीनपटकको भयंकर शब्द राजा प्रजा सबैले सुने । यो कुरो मनाही गर्ने हुँदोरहेनछ भनी फेरि सिठीसम्म अधिक रीतले युद्धको खेल गराए ।

नेपाली संवत् ८८० भाद्र वदि ११ का दिन ललितपत्तनका राजा विश्वजित् मल्ललाई चाकुवाहालका काजीका छोराको कुल गरी परलोक गराए । अनि जयप्रकाश मल्ललाई ललितपत्तनमा लागि राज्याभिषेक दिए । अब यी राजाले दुवै शहरको भोग गर्न लागे । अघि आफूले कान्तिपुरमा बाहिर राखेकी स्त्रीलाई

मित्त्याई स्त्री तुल्याउने पाटनका जोषीलाई माने नियत गरे । अनि टक्सारको काम दिन्छु भनी क्वयाउन लाग्दा त्यस धन जोसीले राजाको मतलब बुझी वहुतै डरायो । अनि भीखवाल काजीका शरणमा गयो । ती काजीले त्यस जोसीलाई शरण लिई यी राजालाई टेकुदोभानतिर हावा खान गएका बखतमा उतैबाट कान्तिपुरतिर धपाए । अनि भक्तपुरका राजा रणजित् मल्ललाई ल्याई ८८२ साल ज्येष्ठ महीनामा राजा गराए । रणजित् मल्लले राजकाज गरेको पनि प्रधानहरूले निको नभानी भक्तपुरमै धपाए । फेरि कान्तिपुरमा आई जयप्रकाश मल्लका शरण परी ललितपत्तनमा लगेर राजा गराए । उनले पनि ६ महीनासम्म राज्य गरे ।

काजीहरूसंग चित्त नमिले पनि मिले कै गरी मनमा ती काजीहरूमाथि दया राख्दै जयप्रकाश मल्ल कान्तिपुर आए । इन्द्रचोकका घरमा बस्ने देवानन्द उपाध्याय भाजुलाई ललितपत्तनमा पठाएर सत्यवाचा गर्न लगाई धालाछेका काजी धनवन्त भिमखवाल धनप्रभृति प्रधानहरूलाई बोलाएर कान्तिपुरमा ल्याए । अनि यी राजाले सत्य छाडी सबै काजीलाई बन्धनमा राखे । भिमखवाल धन काजीले जयप्रकाशका बन्धनमा रहनेछैन, पृथ्वीनारायणलाई सलाम गर्नेछैन भन्ने प्रतिज्ञा गरेका हुनाले बन्धनमा पर्दा कम्मरबाट शस्त्र फिकी मुटुमा रोपेर प्राणत्याग गरे । अरू पाँच जना काजीहरूलाई फेरिया लगाई पाता फर्काएर दिनदिनै शहरमा घुमाई पसलपीछे एक मूठी चिउरा मागेर खानेसम्मको शासना दिई राखे । ती काजीका स्त्रीहरूले माया गरी खानेकुरा खुवाउन आउँदा ती प्रधानीहरू सबैलाई पत्नी डकिनीको भेष गराएर आआपना पतिसंग राखी ढोकाढोकामा मरे जस्तै गरेर घुमाई इज्जत लिएर ठूलो फजियत गरी छाडिदिए ।

यिनै ताका पाटन शहरमा केही काल राजा पृथ्वी नारायण शाहलाई र त्यसपछि उनका भाइ दलमर्दन शाहलाई राजा बनाए । पछि उनलाई पनि धपाई ठाकुर तेजनरसिंहलाई राजा थापे । यता कान्तिपुरको मोहनचोकमा शीतला प्रवेश भई राजाका पुत्र ज्योतिप्रकाश मल्ल परलोक हुँदा आफ्ना कुलका रीतले पलङ्गमा राखी राजशमशानमा लगी जलाए । यसपछि काजीहरूले तेह्रौँते ब्राह्मणहरूलाई नसहंदा ती ब्राह्मणहरू नवकोटमा गई राजा पृथ्वीनारायणसंग मिल्ने । यसै बखत भक्तपुरका

राजाले विश्वकेतको यात्रा हेर्न जाने कान्तिपुरवासी प्रजाहरूलाई हेर यिनको ठस्सा कति ठूलो भनी नसहेर थुनामा राखे । राजा जयप्रकाश मल्लले रिसाएर घुर्की लगाई पठाउँदा रणजित् मल्लले डराई थुनिराखेका सबैलाई छाडिदिए । यी राजाले यही रिस मनमा राखी शतबीज छर्न भाउने भक्तपुरका प्रजाहरूलाई तीन महीनासम्म थुनेर धेरै रुपियाँ भाग्दानी गरी छाडिदिए ।

यी राजाले लडाईं गर्नालाई मधिसे फौजहरू पाली फौज बढाइराखेका थिए । तिनीहरूलाई खाने खर्च तलब धेरै दिनुपर्दा अघि ललितपत्तनका राजा विष्णु मल्लले चाँदीको जलहरी बनाई श्री पशुपतिनाथलाई अर्पण गरेको पनि फिकी लगे । फेरि धन गाडेको छु भनी श्री पशुपतिनाथका दक्षिण दरवाजासन्मुखको धर्मशिला उठाई सुनले जलप सारेका त्यस ठाउँका धातुका भाँडावर्तनहरू फिकी सिपाहीहरूलाई तलब दिए । जयवागीश्वरीका भण्डारभित्रको धन पनि खर्च गरे । यस्तै अरू ठाउँका देवालयहरूका गजूर फिकेर देवताहरूको धन बेची खर्च तुल्याए । यी राजाले त्यो द्रव्य लिदा मेरो जित होओस्, देवताहरूको द्रव्य मैले लिएभन्दा दुगुना गरी चढाउला भनी लिएका हुन् । यस्ता प्रकारले देवताहरूको धन जम्मा गरी त्यही धन खर्च गरेर पाथिवपूजा गराए । तुलजादेवीको स्थानको जग पुरानो भयो भनी नयाँ बनाएर प्रतिष्ठा गरे । त्यसमा भीमसेन आदि धेरै देवताहरूलाई निमन्त्रणा गरी ठूलो उत्सवका साथै धेरै नाचगान गराएर यात्रा गराए । सिभूको लिंगो बिग्रंदा नयाँ बनाई बौद्धमार्गीबाट फेराए ।

यिनै ताका पंचालिगभैरवका स्थानमा एक ज्यापूका शरीरमा देवता प्रवेश भई भैरवका शिलामूर्तिमाथि पलेटी मारी काप्न लागे । त्यहाँ रहने मानिसहरूले तिम्री को हौ ? भनी सोद्धा जयप्रकाश मल्ललाई डाकी ल्याऊ, उनैलाई कहँला भनी जवाफ गरे । सो खबर दरबारमा पुग्दा राजाले अहंकार गरी भोज खाई मदले मात्तिएको ज्यापू हो, त्यसलाई नमारिछोड्दिन भनी नासलचोकमा ल्याएर को होस् भनी सोद्धा केही भन्न सकेन । कामिरहेको त्यस ज्यापूलाई टुपी समाई शासना गर्दै हात्तीको खम्बामा बाँधेर राख्दा रातमै मर्न्यो । भोलिपल्ट त्यस ज्यापूको सर्वस्व लिए । फेरि अर्को ज्यापूमाथि देवता प्रवेश हुँदा यो खबर रुनेर राजा सवारी भई सोद्धा "जसमाथि हामीले प्रवेश गरिराखेका थियौं यसलाई हेला गरी मारिस् भने अब

तैले राज्यको आश नगर" भनी राजाले आफ्नो मुख नदेखने गरी राजातिर पिठिउँ फर्काएर जवाफ दियो । राजाले अनेक प्रकारले बुझाउँदा पनि प्रसन्न गराउन नसक्दा फर्की दरबारमा गए ।

त्यसै दिनका सपनामा कोमारीदेवीले दर्शन दिँदै भनिन् "जयप्रकाश, तलाई वरदान दिनाका निमित्त त्यस ज्यापूका शरीरमा प्रवेश गरेकी थिएँ । तैले मलाई हेला गरी त्यस ज्यापूलाई मारिदिइस्, अब तं यो राज्यको आशा नगर । तलाई जिती शत्रुले राज्य गर्नेछ ।" रिसाउँदै देवीले यति भनिन् । राजाले बहुते दिक्क हुँदै बिसायस बलि दिई पूजा गरे । यी देवीलाई सन्तुष्ट गराउंछु भनी वास्तुचक्रका प्रतागले कुमारीको घर बनाए । सुन्दर रथ बनाएर गणेश र वटुकभैरवसहित कौमारी-देवीको यात्रा गरी इन्द्रयात्राका नाउँले प्रतिवर्ष चलाए ।

यी राजाले सिन्धु सिपाबाट लश्कर पठाई भादगाउँसंग लडाईं गर्न नालदुममा आई जितपुरको कोट घेरे । राजा पृथ्वीनारायणसमेतसंग लडाईं हुँदा यिनका लश्करले जिती लघारे । एकला भई आत्तिएर भाग्न लागेका राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई देखी खेतमा काम गर्न लागेको भक्तपुरे ज्यापूले बोकी भक्तपुरका दरबारमा पुऱ्यायो । भोलिपल्ट त्यस ज्यापूलाई खोजेर शिरपाउ दिई करारा, बेठी, उघाउनी, पुघाउनी, पोतालगा-यत माफको बिर्ता दिए । अनि राजा पृथ्वीनारायण शाह भक्तपुरबाट गोरखा फिरे । केही कालपछि पृथ्वीनारायण शाहले नेपालबाट अबाले, बोसी, कर्मीहरूलाई किकाई नवकोटमा दरवार बनाएर बसे । नवकोटका भैरवी आदि देवदेवताका स्थानमा पूजा, पाठ, पुरश्चरण आदि गरी शुभ साइतमा प्रस्थान गरे । ठाउँठाउँमा ठाना राखी आउँदा पहिले धूलिखेल, बनेपा, खड्पु, चौकोट, पनौती, पांगा, सांगासमेत ७ गाउँ जिती लिए । त्यसपछि पश्चिमपट्टि दहचोक भीमदुंगाबाट आई थानकोट, पांगा र नगाम जिती कीर्तिपुरमाथि चढाई गरे । कीर्तिपुरमा ललितपत्तनका काजी तौडिक सैख्वालहरू गई कोटमा बसेका थिए । गोरखाली फौजहरूले उनीसंग लडाईं गरी कीर्तिपुरमाथि घेरा दिए । ढोकाबाट बाहिर निस्कन नदिएका र शहरबाट पनि फौजहरू केही मद्द नआउँदा संवत् ८८६ नष्ट चैत्र शुदि नवमीका दिन रात्रीमा कोटमा

रहनेहरू मध्ये कुनै कुनै चलाक मानिसले गोर्खातर्फ मिली उनीहरूलाई कीर्तिपुरमा प्रवेश गराए । गोरखालीहरूले पनि सामुन्ने फेला परेका जति मानिसहरू मारे । भोलि-पल्ट अधि शूरप्रताप शाहको एक आँखा जखम गरेका ईबीले कीर्तिपुरका बाह्र वर्षदेखि माथिका फेला परेका लोग्नेमानिसहरू सबैको नाक काटे । त्यस हुलमा लुक्ने भाग्नेहरूको मात्र नाक बच्यो ।

संवत् ८८७ पौष वदि ११ रोजका रात्रीमा प्रजाहरू जम्मा भई चिराक बालेर शहरमा प्रवेश गराए । त्यसपछि शहरलाई घेरा दिँदा श्री पशुपतिनाथका अनुग्रहले र भक्तपुरका कौमारीका हातबाट फूलप्रसाद पाएका प्रभावले राजा पृथ्वीनारायण शाहको भाग्य सहाय भयो । देवपत्तनमा प्रवेश हुँदा ठूलो जय शब्द भयो र श्री पशुपति-नाथलाई पंचामृतले स्नान गराई नित्यपूजा गरेको देखे । अनि नित्य पंचामृतले स्नान गराउने गूठी राखिदिए । त्यो रीत अद्यापि चलेकै छ । यी राजा पृथ्वीनारायण शाहको श्री पशुपतिनाथमा ठूलो कीर्ति यही हो ।

नेपाली संवत् ८८७ आषाढ शुदि १ का दिन अहोरात्रभरमा २१ फेरा ठूलो भूकम्प गयो । यसै साल भदौ महीनामा राजा जयप्रकाश मल्लले इन्द्रयात्रामा कौमारीदेवीको रथागोहण गराई देश घुमिरहेका अवस्थामा मौका पाई राजा पृथ्वीनारायण शाह कान्तिपुरभित्र प्रवेश गरे । यो कुरा थाहा पाएर जयप्रकाश मल्लले दुइचार घडीसम्म युद्ध गर्दा पनि गोरखालीलाई हटाउन सकेनन् । अनि देवालयहरूका जगजगमा बारुद बिच्छ्याई कान्तिपुर शहर छोडेर पाटनका राजा तेजनरसिंहकहाँ गए । वता लड्न लागेका तुलाराम पाँडे आदि केही वीर बारुदले पोलिएर मरे । यस्ता प्रकारले विक्रम संवत् १८२५ शाके संवत् १६९० नेपाली संवत् ८८८ भाद्र शुदि १४ रोज १ पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र गण्ड योगका दिन १७ घडी रात जाँदा बडा प्रतापी गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह कान्ति-पुरमा प्रवेश गरी राजगद्दीमा बसे । कौमारीदेवीको यात्रा पूर्णिमाका दिन यथाक्रमले पूरा गरे ।

त्यसपछि आश्विन वदि ७ का दिन पाटनका राजा तेजनरसिंह मल्ल र राजा जयप्रकाश मल्ल दुवै जना पाटनबाट भागी भक्तपुरमा गए । पाटनका काजी सैख्वाल धन भोजनरसि सिमचा र सिपाहीहरू पनि सब जना भक्त-

पुरमा गए। त्यसपछि मिश्रज्यू बाहाबल रानाहरू पठाई पाटनका काजी र प्रजाहरूसंग सलतनत गरी नेपाली संवत् ८८९ पाष महीनामा राजा पृथ्वीनारायण शाहले पाटनमा प्रवेश गरी सिद्धूरयात्रा गरेर कान्तिपुर फिरे। त्यसपछि पाटनका छ प्रधानहरूका सन्तान मासी निष्कण्ठक राज्य गरे।

भक्तपुर वर्णन ।

राजा जय यक्षदेव मल्लका तीन छोरामध्ये जेठा जय रायदेव मल्लले उनका शेषपछि राज्य भोग गरे। उनले तपपालटोलमा देवालय बनाई स्थापना गरेका त्रिगुणांशु दत्तात्रेयको नित्यपूजा चलाउनालाई धेरै खेत गूठी राखी सत्यासीलाई अधिकार सौपेर मठसमेत बनाइदिए।

यिनका पुत्र जय सुवर्णदेव मल्लको राज्य भोग***। यी राजालाई जय भुवनदेव मल्ल पनि भन्दछन्। यिनका पाला संवत् ६३३ मा ठूलो अनिकाल प्रवृत्त भई खान नपाउँदा भक्तपुरनिवासी धेरै प्रजाहरू दशदिशा लागे। यिनले भाइसंग विरोध गरी भक्तपुर र वन्यपुर दुवै शहरको भोग गरे। कान्तिपुरका राजाले धेरै देवीगणहरूको नाच नचाई प्रचार गरे भन्ने सुन्दा यिनले भक्तपुरमा नवदुर्गागणको र बोडेगाउँमा महालक्ष्मीदेवीको नानाविधानसंयुक्त नाच खडा गरी नियमपूर्वक प्रकाश गराए। आफ्ना शहरका लगामा भएका टोलगाउँहरू समभाग गरी भोग गरे। यसरी समभाग गरेका गाउँहरू ठिमी, नगदेश, बोडे, साँखु, चाँगु, श्रीगाउँ १, भक्तपुर राजधानी शहर १ र बनेपुर आदि ७ गाउँ हुन्। यसरी तीन भाग गरी भोग गर्दैमा परलोक भए।

यी राजाका पुत्र जय प्राण मल्लको भोग वर्ष***।

यिनका पुत्र राजा जय विश्वजित् मल्लको राज्य भोग वर्ष***। यी राजाले कान्तिपुरका राजालाई बक्सार्दै देवपत्तनमा आएर श्री पशुपतिनाथका चारै दिशामा यथाक्रमले चाँगुनारायणप्रभृति नारायणहरूको आवाहन र स्थापना गरी जलशयनका साटो वासुकिलाई माने। यसरी श्री पशुपतिनाथमा चार नारायण स्थापना गरेका सालमा ठूलो वर्षा हुँदा पर्वतको पहिरो आई इचंगुनारायणको स्थान ढाकिदियो। इन्द्रचोकमा बस्ने सहस्रशिवाचन्द्रनाथ गरेका ब्राह्मणले विष्णुमतीमा बगाई ल्याएको नारायणको

मूर्ति पारे। अब त्यही मूर्ति इचंगुमा स्थापना गर्छु भनी पहिरो भत्केर छोपिएको पत्साई हेर्दा अघि स्थापना गरेका नारायणको आसन पाइयो र विधिपूर्वक नारायणको स्थापना गरिदिए। त्यसैले उनका सन्तानभरको देवासीपूजा इचंगुनारायणमा आजतक चलेकै छ। यी ब्राह्मणले इन्द्रचोकमा आफ्ना इष्टदेवताको स्थापना गरी आफ्नो सालिकको रूपमा मूर्तिसमेत राखेका छन्।

यी राजाका पुत्र जय त्रैलोक्य मल्लको राज्य भोग वर्ष***।

यिनका पुत्र जगज्ज्योति मल्लको राज्य भोग वर्ष***। यिनका पालामा पूर्वबाट ल्याएका माससित मिसिएको एक गेडा मकै दरवारभित्र आयो र गुणीजनलाई देखाउँदा गुणीजनले यो मकै दुर्भिक्ष वस्तु हो भनी विन्ति गरे। अनि पूर्वतिर पठाई शान्तिनिमित्त ब्राह्मणभोजन गराए। यिनका खलकपट्टि तुलजा जगाउने मन्त्र थिएन, कान्तिपुरका सन्ततिमा मात्र थियो। तसर्थ यी राजाले बहुतेक भावनासित देवीको सेवा गर्दा देवीले सपनामा भनिन् “राजन्, तिमिले स्त्री जातिलाई कहिले पनि नदेखाई यसै विधिसे भक्तिपूर्वक पूजा गरेर स्थापना गरी राख्न सक्थौ भने तिमिसित दिनको एक फेरा पासा खेल्न आउँछु” यस्तो तुलजाबाट आज्ञा हुँदा यिनले गुरुसित सल्लाह गरी देवीको आज्ञाबमोजिम हीराको यन्त्र बनाई प्रतिष्ठापूर्वक पूजा गरी राखे। तुलजा पनि त्यसपछि रोजरोज एकपल्ट आई राजासंग त्रिपासा खेल्दथिन्। केही कालपछि यी राजाकी पुत्री गंगादेवीले छलकार गरी साँचो चोरेर ताल्चा खोली पूजा गरिन्, अनि ताल्चा लगाई साँचो अघिकै ठाउँमा राखिदिइन्। अर्को दिन राजाले अघिकै रीतले त्रिपासा खेल्न जाँदा देवी प्रत्यक्ष भइन्। अनि बहुतेक विलाप गरी भक्तिपूर्वक विन्ति गर्दा अकस्मात् आकाशवाणी भयो “राजन्, अब उप्रान्त तिमिले मेरो प्रत्यक्ष दर्शन गर्ने र बोली सुन्न पाउनेछैनौ। किनभने तिम्री पुत्री गंगादेवीले साँचो चोरी मेरो दर्शन गरेर पूजा गरी छोएकी छन्। तसर्थ अबउप्रान्त म चाण्डालजातिका पुत्रीका अङ्गमा प्रवेश गरेर मात्र बोल्दछु।” यस्तो आकाशवाणी सुनी सबै शास्त्रहरू हेर्दा कर्मचाण्डालजाति सुनार काम गर्ने बाँडाजात हो भन्ने ठहराए। त्यसैले बाँडाका छोरीलाई कुमारी तुल्याई पूजा गर्ने गरे। कुमारीबाट बखत बखतको शुभाशुभ फल निर्णय गर्ने गरेको रीत आजतक चलेकै छ।

त्यसपछि यी राजाले भक्तपुर शहरमा भाद्रिभैरवको पूजा मान्यता गरी ठूलो लामाकार बनाएर अधिल्लो दिन उभ्याई भोक्तिपल्ट शत्रुहन्ताका कमले लिंगो ढाले गरे । टोलप्रति गणेशहरू र दुर्गाहरूको रथारोहणयात्रा गराई मेघसंक्रान्तिका दिन बिस्केट नाउँ गरी प्रतिवर्ष यात्रा गराए । यिनले आफना लगा ठिमी आदि गाउँहरूमा पनि अनेक देवदेवीहरूको रथारोहण यात्रा गराए । भक्तपुरमा कालीदेवीको रथारोहणयात्रा गराई भैरवकाथलाई सबै शक्तिविषयक गमनेच्छारूप लीलाका भावले कालीको र भैरवको रथ परस्पर जुधाउने गराए । यी भैरवको रथ बनाउँदा पांग्रा बनाउनालाई कान्तिपुरका राजासंग बबसाई श्लेषमान्तक वनका रूख ल्याउने रीत चलाए । यी राजा जगज्योति मल्ल बहुतै पढेका र कविताशक्ति समेत भएका तथा गानविद्यामा रसिकसमेत हुनाले स्वरोदयदीपिका आदि गरेका धेरै ग्रन्थहरू बनाए । पण्डितहरूका चर्चालि जीवनकाल बित्ताई आखिर परमधाम भए ।

यिनका पुत्र नरेश मल्लको राज्य भोग वर्ष—।

यी राजाका पुत्र जगत्प्रकाश मल्लको राज्य भोग वर्ष—। यी राजाले राजधानी भक्तपुरका पूर्वपट्टि हनुमती नदीका तीरमा हनुमानको साधना गरी ठूलो घाट बनाए । धेरै मूर्तिहरू स्थापना गरी हनुमान्घाट भन्ने नाउँले प्रसिद्ध गराए । यिनका समयमा दरसिंह भारोले नेपाली संवत् ७१५ पौष वदि ३ मा भीमसेनको मन्दिर बनाई सिंहदुङ्गाका सिंहमा कीर्ति लेखाए । यिनले नेपाली संवत् ७८२ मार्ग शुदि २ का दिन विमल स्नेहमण्डप बनाई भवानीको प्रीति गरेर आफैले वर्षनात्मक पञ्चमीत बनाई सो गीत र मण्डपका निमित्त बीस रोपनी खेत गूठी राखे । भक्तपुर दरवारका मस्जिदानमा भवानीशंकरको दुई छाना भएको देवालय बनाएर प्रतिष्ठा गरी नित्यपूजा चलाए । दरवारमा नारायणचोकका नारायणको गरुडध्वज भएको खम्बा बनाएर नारायणको ललितगीत बनाई राखे ।

यी राजाका पुत्र जितमित्र मल्लको राज्य भोग वर्ष—। यिनले संवत् ८०२ मा दरवारका साधनमा हरिशंकर देवताको स्थापना गरी बनाएको लामदेवल १, दुई तला छाना भएका देवालयमा स्थापित सुनका महादेव भएको दर्मा सत्तल नामक धर्मशाला १, त्यसै सत्तलका पूर्वतिर नारायणको मूर्ति स्थापित भएको देवलसहित सत्तल

१, दत्तात्रेयस्वरूप भएका नारायणको देवालय १, मणीलका मणि पूर्वतिर नारायणको मूर्ति स्थापित भएको सोनो देवल १ र पशुपतिदेवल नाउँ गरेकी दुई तला भएको देवल १ समेत जम्मा ६ कीर्ति दरवारका समीपमा बनाए । यति कीर्ति गरी संवत् ८०३ ज्येष्ठ शुक्ल पूर्णिमाका दिन यो सबै बेहेरा शिलापत्रमा लेखाए ।

यी राजाका पुत्र भूपतीन्द्र मल्लको राज्य भोग वर्ष—। यी राजाले दुई चोक बढाई पचपन्न ऊयाल राखेर बरवार बनाए । उस ताका कसैसित नभएको ऐना कुनै मानिसले बडो कष्टले ल्याई राजालाई चढाउँदा त्यो ऐना राखेर ऊयाल बनाई दरवार बढाए । त्यस दरवारका होकामा दाय्याबायाँ पत्थरका हनुमान् र नृसिंहको मूर्ति राखी सो दरवार बहुत शोभायमान गराए । यस्ता प्रकारसित यी राजाले दरवारमा नौ चोक बनाई बडो सोखसंग अतिसुन्दर श्रीखण्डको ऊयाल जडेर मातलिचोक नाउँ राखी त्यसमा शिलापत्र पनि राखे । शिलापत्रमा यस्तो बेहेरा लेखिएको छ :—

याते नेपालिकाब्दे नगशशिवसुभिः फाल्गुने
शुक्लपक्षे

दुगादेव्यास्तित्थौ भे मृगशिरसि बुधे वासरे
कुम्भयोगे ।

प्रासादं प्राकरोद्द विविधसुरतनुं प्राप्य
तोयप्रणालीं

कृत्वा श्रीभूपतीन्द्रो निजकुलजननीप्रोतये
यज्ञसांगम् ।

मातलीचतुरस्रं वा अमयं दर्शनं विदुः ।

भूयो नवीनभवनं भूपतीन्द्रेण निर्मितम् ।

भैरवं शिखया युक्तं हरिशंकररूपिणम् ।

लक्ष्मीनारायणं राज्ञः प्रणाल्युपरि निर्मितम् ।

नृसिंहं च हनुमन्तं नागं गरुडमूर्द्धतः ।

द्वारि नारायणं स्थाप्य वैकुण्ठं निर्मितं गृहम् ।

विहितप्रतिपादनाच्छुभं प्रतिषिद्धक्रियया-
नुपातकम् ।

परकीययशोभिरक्षणं मनुजेन्द्रेण सदव
भाविना ।

यिनै राजाका पालामा पश्चिम मोहडा दक्षिण-
उत्तर लामो ऊन्नो गरी तीन तला छानाले युक्त भएको

दुनियाको पाप कष्ट नाश गर्न र देशको रक्षा गर्न भैरवको देवालय बनाई स्थापना गरे । उहाँपछि यी भैरवले बहुत दुःख दिदा पण्डित ज्योतिषीहरू र बडाबडा तन्त्रमन्त्रको साधनामा कुशल भएका मानिसहरूलाई आफ्ना दरवारमा बोलाएर यी राजाले सल्लाह गरे “गुणीजनहो, यी भैरवलाई कुन विधिले शान्त गर्ने हो ?” राजाको यस्तो आज्ञा सुन्दा गुणीजनहरूले विन्ति गरे । “यी भैरवले मात्र पुनै मन्त्रका अधिष्ठाता देवताको देवालय बनाई स्थापना गरेमा शान्त होलान् ।” त्यसपछि स्थिर लग्न सुसाइतमा जग बसाएर आरम्भ गरी पाँच तला सिढीका अगाडिमा सिंह शार्ङ्गल, हात्ती, घोडा, जयध्वज, पताकाहरूको मूर्ति भएको चारैपट्टि अग्राखका थाममा अनेक मूर्ति लेखिएको पाँच तला छाना भएको हेर्दा शहरभरमा सबभन्दा अग्लो टाढाबाट देखिने भैरवनाथको भन्दा ऊचो यस्तो अत्यन्त राम्रो देवालय बनाई त्यसमा भैरवले मानिएका ईश्वरीको गुप्त चालले तन्त्रोक्त विधानपूर्वक स्थापना गरी भैरवनाथलाई शान्त गराए ।

यिनैले दरवारभित्र कौसीमा देवालय बनाई वाराही, कौमारी र वैष्णवीको सुन्दर मूर्ति स्थापना गरे । पुत्र रणजित् मल्लसमेत भई भैरवका देवालयमा सुनको छाना बनाई शोभायमान गराए । संवत् ८२० मा दरवारका सन्निधानमा वत्सलादेवीको देवालय बनाई कोटचाहुतिपूर्वक स्थापना गरेर अर्पण गरेका घण्टाको खम्बा बिग्रेको हुनाले पछि ८३८ संवत्मा त्यो खम्बा फेरि नयाँ बनाए । तलेजुका स्थानमा सुनको छाना बनाएर सुनको एघार गजुर बनाई मूलचोक सुन्दर गरे । विश्वयात्राको रथ पहिलेको भन्दा ठूलो बनाए । तुलजाप्रीतिका निमित्त आफ्नो मूर्ति स्थापना गर्न खम्बा खडा गर्दा भाँचियो र राजाको मन बहुतै दिक्क भयो । पछि राजा जयप्रकाशपंग तैलकारहरू मागी कान्तिपुरका तैलकारहरूद्वारा खम्बा जोरेर तयार हुँदा राजा बहुतै खुशी भए र तिनीहरूलाई धेरै खिल्लत दिई बिदा गरे । फेरि ठूलो घण्टा बनाई तुलजाप्रीत गरे । यिनले तीनफेरा कोटचाहुति यज्ञ पनि गरे ।

यी राजाका पुत्र रणजित् मल्लको राजम भोग वर्ष—। यी राजा बहुतै बुद्धिमान् र बहुतै संचयशील हुनाले आफ्ना नाउँका धेरै मोहरहरू बनाई भोट लासा पठाएर त्यहाँबाट सुनचाँदीहरू ल्याई धेरै धन जम्मा गर्दथे ।

दरवारमा धेरै चोक बनाई त्यहाँ जातजातका वस्तुहरूको धेरै संचय गर्दथे । यिनले भैरवका देवालयमा सुनको ढोका र छाना बनाए । यिनका पालामा तीन शहरका राजाहरूमा दुइ दुइ शहरका राजा मिली कहिले कान्तिपुरसंग मिली ललितपुरसंग लडाईं गर्ने र कहिले कान्तिपुर ललितपुर मिली भक्तपुरसंग लडाईं गर्ने यस्तै विरोध बराबर हुन्थ्यो । तिनै ताका गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह आई यी राजाको चाकरी गरेर ३ वर्षसम्म रहे । त्यस वेला यिनको शुन्याई र बुद्धिमत्ता विचार गरी आफ्ना पुत्र वीरनरसिंहसंग मित्रता गराए । यिनी गोरखाका राजालाई पुत्र भनी ठूलो प्रेम गर्थे । दशैंका टीकामा कौमारीले पूजा र भोजन ग्रहण गरेपछि कौमारीका हातबाट नीलकमलको फूल राजालाई दिनुपर्ने रीत अधिदेखि चलिआएकोमा यस साल सो फूलप्रसाद भक्तपुरका राजालाई नदिई उनका आसपासमा रहने राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई दिइन् । त्यसपछि भक्तपुरका राजा र प्रजाहरू सबैले भगवतीबाट नेपालको राज्य यिनैलाई दिनुभयो भनी भन्न लागे । पृथ्वीनारायण शाहले पनि कौमारीबाट फूलप्रसाद पाई ३ वर्षसम्म बस्दा नेपालमा जो भएको चालचलन सबै बुझेर राजा रणजित् मल्लसंग बिदा भई गोरखातर्फ प्रस्थान गरे ।

यी राजा रणजित् मल्लले दरवारभित्र धेरै चोक बढाए । त्यहाँ आवरणसहित देवताको मूर्ति प्रकाश गरी देवीको सुनको सुन्दर दरबाजा बनाए । ईश्वरी प्रीति गरी दरवारबाहिर ठूला दुइ नगरा स्थापना गरेर हररोज बजाउन लगाए । यी राजाका बाहिरिया स्त्रीपट्टिका सात बाहालमा रहेका छोराहरूले “राजकुमार वीरनरसिंह के गरे मर्ला ? यो छुँजेल हामीले राज्य र धन पाउँदैनौ” भनी बडा बडा जान्नेहरूसंग गुप्त मतो गर्दा निमकहराम एक जनाले कोटचाहुति यज्ञ गरी राजकुमार वीरनरसिंहको जीवआकर्षण मन्त्रले होम गरे छ महीनाभित्र अवश्य मछ भन्ने उपदेश गर्दा मित्रसंचो कसैलाई थाहा नदिई नै सात-बाहाले राजलवटहरूले सूर्यवंशीको कुलच्छेद गर्ने मत्तो जमाए । अनि राजा रणजित् मल्लसंग गई दुनियाहरूको दुर्भिक्ष हरण भई सुवृष्टि र हजूरको पुण्यवृद्धिको निमित्त कोटचाहुति यज्ञ गरौं भनी विन्ति गरे । कालस्वरूप भएका ती छोराहरूको कुरा असल हो भन्ने ठानी यज्ञको सरदाम तयार गरेर कोटचाहुति आरम्भ गरे । राजकुमार वीरनर-

सिंह नाश हुने गरी अनेक मन्त्रले आहुति दिएर यज्ञ सिद्ध गर्दा अकस्मात् बत्तीस लक्षणले संयुक्त भएका राजकुमार वीरनरसिंह परलोक भए । यो कुरा राजकुमारकी स्त्रीले थाहा पाउँदा बहुते विलाप गरिन् । यसरी यी राजाको बुद्धि भ्रष्ट भई बाहिर बहुते स्त्री राखेका हुनाले यस्तो घोका पाए । पछि अपशोच मानेर यी राजाले पुत्रको नाउँले लामोपाटी भन्ने धर्मशाला बनाई कृष्णार्पण गरे । अन्तमा गोरखाका राजाको प्रवेश भएपछि आफू काशीवास गए ।

यिनका पुत्र राजकुमार वीरनरसिंह मल्लले राज्य गर्न नपाई त्यसै परलोक भए । यी राजाहरूमा सिमांगढबाट नेपालमा तुलजाभवानीलाई ल्याउने राजा हरिसिंह देवदेखि यी काशीवास हुने राजा रणजित् मल्लसम्म पुस्ता गन्ती गर्दा ठहरेको जम्मा पुस्ता २३ र तुलजालाई सरयूबाट फिकी उनीका आज्ञाप्रमाण सिमांगढमा ल्याई स्थापना गरेर पूजा गर्ने राजा नान्यदेवदेखि राजा रामसिंह देवसम्म गन्ती गर्दा ठहरेको पुस्ता ५ जम्मा पुस्ता २८ । यी २८ पुस्ता राजा भई २९ पुस्तामा वीरनरसिंह जन्मदा तिनीहरूको राज्य नष्ट भई नेपाल शहरमा नान्यदेवका सन्तति गन्ती गर्दा २७ पुस्तासम्म तेरा सन्ततिमा राज्य रहला, २८ पुस्ता पुगेपछि पश्चिमबाट वीरी आई राज्य गर्ला भन्ने ईश्वरीको आज्ञा थियो । त्यहीअनुसार राजा हरिसिंह देवबाट भास्कर मल्लसम्म गन्ती गर्दा २५ पुस्ता हुन्छ । उनका दौहित्रमा राजा जगज्जय मल्ल, उनका छोरा राजा जयप्रकाश मल्ल र उनका पनि छोरा ज्योतिप्रकाश मल्लसमेत जम्मा ३ गरी जम्मा २८ पुस्ता हुन्छ । अठ्ठाईसौं ज्योतिप्रकाश मल्लले पनि केही वर्ष राज्य गरेपछि गोरखाको प्रवेश हुँदा मल्लहरूको नेपालको राज्य नष्ट भएको हो ।

गोरखाका महाराजले कान्तिपुर दखल गरेपछि उता कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्ल र पाटनका राजा तेजनरसिंह मल्ल दुवै राजा सरासर भक्तपुरका दरबारमा गए । तेपाचो ढोकाबाट शहरभित्र पसी दत्तात्रेयका मठमा जाँदा त्यहाँका मठधारी गोसाईंहरूले बिछ्याउना दिई उहाँ र खेका थिए । यो खबर त्यहाँका राजाकहाँ पुग्दा काजी प्रधानहरूलाई बोलाई मूलचोकमा सल्लाह गरे । प्रधानहरूले शरण लिनु योग्य छ भन्दा राजा रणजित् मल्लले भने "हिजो तिनीहरूले हामीलाई र हाम्रा प्रजाहरूलाई बडो दुःख दिएथे । उता गोरखाका राजाबाट

पनि हामीले लगारी ल्याएको मृग त्यहाँ आएको छ सौँपिदेऊ भन्ने लालमोहर पठाएका छन्, अब कसो गर्ने हो ?" प्रधानहरूले "महाराज, त्यसो होइन, हिजोको कुरा हिजै गयो । आज भयले भागी आएका क्षत्रीलाई क्षत्री भई कसरी सौँपनुहुन्छ ? राजा जस्तो शरणमा आएपछि शरण लिने हो, सौँपने होइन" भनी सबै प्रधानहरूले बिनित्त गर्दा फेरि राजाले भने "हुनत हामीले त्यसै गर्ने हो, मेरो चित्तले पनि त्यस्तै ठहराएको छु, तर प्रजाहरूले मान्नेछैनन् । तसर्थ टोल टोलमा प्रजाहरूलाई सोधनी गर ।"

प्रधानहरूले उत्तिखेर छरिता मानिसहरू खटाई सौँपनी गर्न पठाए । उनीहरूले टोल टोल दोबाटा दोबाटामा बसी सोधे "प्रजा भलादमी हो, महाराजबाट एउटा कुरा सोधनी गर्न पठाउनुभएको छ—राजा जयप्रकाश मल्ल र तेजनरसिंह मल्ल भागी यहाँ आएका छन् । तिनीहरूलाई सौँपिदेऊ भन्ने गोरखाका महाराजबाट मोहर पनि आएको छ । अब हामीले सौँपिदिने हो कि भागी आएका क्षत्रियको शरण लिने हो ?" भनी चौबीस टोलमा सोधे । अनि चौबीस टोलका प्रजाहरूले एकमुख भई करजोरी बिनित्त गरे "हिजो उनले दुःख दिए तापनि उनले गरेको उनले ई छ, हामीले गरेको हामीलाई छ । राजाहरू जस्ता शरणमा आएपछि उनीहरूलाई सौँपनु योग्य छैन ।" यसबाट राजा रणजित् मल्ल खुशी भई बढिया ठहराए भन्ने संकेत इपाछेका वन्दीवानमा राखेका चोरहरू सबैलाई हिटीलिबी भन्ने ठाउँमा सारे । इपाछेमा बुइंगलदेखि फारबन्धार, लिपपोत, सरसफाइ गरी जो चाहिने भाँडाबर्तन, बिछ्याउना र ज्यूतारको सरजामसमेत सबै तयार गरेर जयप्रकाश मल्ललाई इपाछेमा र तेजनरसिंह मल्ललाई एउटा उपाध्यायका घरमा राखे । यी दुवै राजालाई चाहिने नपुगेका सरजाम तर्फिता हुँदै थियो ।

रहुँदा बस्दा यी तीन राजाने एक शहरमा बसेर केही उद्योग नगरी त्यसै दिन गुजारिरहेका थिए । गोरखाका महाराजले पनि भक्तपुरमा घेरा दिए । नेपाली संवत् ८९० कार्तिक शुद्धि ११ रोज २ का दिन रात्रीमा नौदश घडी रात जाँदा भक्तपुर शहरको पूर्वपट्टिको मूलढोकाबाट गोरखाका महाराजको लश्करले प्रवेश गर्‍यो । ढोकामा रहेका पाटनका सेखवाल काजी र ठाकुरसिंह दुवै जना भागे । उनीहरूले ढोका छेउ बेलखालटोलमा दशबाह्र घरमा आगो लगाइदिए । त्यहाँबाट हरहर भनी कल्लोन शब्द गर्दै महालक्ष्मीदेवीका स्थानमा पुगे । त्यहाँ

आड गरी बसेपछि हेरि ब्रह्मागिरीका ढोकाबाट केही फौज आई हाडी क्षेत्रमा आड गरी बसे । यति भएपछि त्यो रात त्यसै रह्यो । जसै उज्यालो भएथ्यो हाडी क्षेत्रमा रहेका फौजले माथिल्लापट्टि सरासर आई सुकुलढीकामा भेला भएर दुवै तर्फका फौज एक भए ।

त्यहाँपछि आधा फौज जगन्नाथको देवालयमा पुगी त्यहाँ आड गरेर बाटो बन्द गरी बसे । आधा फौज अर्को तर्फ आड गरी रस्ता बन्द गरी बसे । त्यस बेलामा जयप्रकाश मल्लका सिपाही नगरकोटीहरू १०।१२ जना र अरू दुइचार जनाले मूलढोकामा राखेको तोप घिस्याउदै लगी दोबाटामा राखे । त्यसले हान्दा गोर्खाली फौजहरू जाना छानामा चढी छानैबाट बन्दुकले हान्दै आए । दरवारको हिटीचोकका छानामा पुगी उहाँ कम्पनी सबै भेला नहुँज्याल चूप लागी बसे । यस्ता तरहले ठूलो दहसत हुँदा राजा रणजित् मल्ल आफू माथिल्ला ऊयालमा बसी नगरकोटीहरूलाई हेर्न पठाए । उनीहरू बाहिर निस्कन नसकी भित्रै बसी एकाउन्न ऊयालका प्वालबाट हेर्दा ठूला निमानका छानाबाट गोरखाली एक सिपाहले हान्यो र कोठामोचेको कुममा गोली लाग्दा उत्तिखेरै मर्न्यो । ती नगरकोटी सिपाहीहरू धेरै गोली लागी मरे, दुइचार जना मात्र भागे । दोस्त्रा ठाउँबाट हेर्न जाँचे पनि गोली लागी मरे । यस बखत मूलचोक श्री तलुजाका भरेडछेउ बसेका राजा रणजित् मल्लले यो सबै खबर सुने । उनका हातमा ढाल, खुँडा र बछ्छा थिए । तेस्रो प्रहर साँघेपछि हिटीचोकका छानामा कम्पनी सबै भेला भई सबैले बन्दुक हान्दा राजा रणजित् मल्लका हातको बछ्छामा गोली लागी भाँचियो । दुइ जना मानिस पनि गोली लागी राजाका अगाडिनै मरे । त्यसपछि सन्ध्याकाल भयो । त्यस बखतमा पनि छानैबाट बन्दुकले हान्दा मूलचोकमा बसेका लश्करहरू तलेजू शरण, भनी ठूलो हल्ला गर्दै भागे । त्यहाँ ११ जना मरे, धेरै घाइते भए ।

त्यसपछि राजा रणजित् मल्ल जलध्वनिचोकमा गई हातपाउ धोएर श्री तलेजूका भन्याडबाट माथि गई उहाँ बसे । अनि बिहानीपख हुँदा कुखरा बासे । यी राजाले त्यहीँ भण्डारखालमा पानी लिन पठाई स्नान प्रजाहरू गरे । त्यसै अवस्थामा यी राजाका कमसल रानीपट्टिका छोरा अजितसिंहले बुबा, अब यहाँ बसी बढिया हुँदैन, चौकोटमा

पाल्नुहोस् । त्यहाँ छाना पनि ऊँचो छ, कर्तौट जोरिएको पनि छैन भनी विन्ति गर्दा उत्तिखेरै राजा रणजित् मल्ल चौकोटमा गए । त्यस ठाउँमा बुइंगल, चोटा, कौठा र चौकभरि नेवार प्रजाहरू र भोटे प्रजाहरू पनि धेरै बसेका थिए । चौकका वायव्यकोणका भन्याडबाट चढी राजा रणजित् मल्ल पहिले माथि गए । उहाँपछि तेजनरसिंह मल्ल र अरू प्रधानहरू सबै माथि पुगे । राजा जयप्रकाश मल्लले पनि पाउ उठाई भन्याडमा टेक्न तयार भएका बखतमा एक गोरखाली सिपाहीले बन्दुकले हान्दा उनका दाहिना पैतालामा लागी भन्याडमनि उत्तानो परे । अनि उनी हाहाकार गरी कराए । अघि गएका मानिसले माथिल्ला ऊयालबाट हेर्दा त्यस्तो अवस्था बेखे । उनलाई त्यहीँ छिडीभित्र बिच्छ्याउना बिछ्याई सुताइराखे । त्यो दिन त्रयोदशी सोमवारको थियो । चौकोटमा माथि पुगेका राजा रणजित् मल्ल भित्र कुनाका कोठामा र तेजनरसिंह मल्ल तथा अरू काजी प्रधानहरू बाहिर कोठामा रहेका समेत जम्मा ५१ जना थिए ।

एक प्रहर दिन चढेपछि छरिदार हेमनारानले आएर भने "महाराज, मैले बाहिर मटानमा गएर हेरेँ । माथि छानाका ईशानकोणमा र आग्नेयकोणमा निशान गाढेको छ । गोरखाली कम्पनीले बन्दुकले धमाधम हानिरहेछन् । बाहिर मटानभरि र चौकभरि मानिस मरिरहेछन् । एक जनाका शरीरमा दुइतीन गोली पनि लागेको छ । अब हामीहरू यहाँ कोठामा बसिरहेर मात्र के गर्ने ? टिक्न मुस्किल छ । अवश्य मर्नु पर्नेछ । अब पगरी खसालिदिए हुन्छ" भनी दुइतीन फेरा भन्दा पनि कसैले जवाफ दिएनन् । अनि हेमनारानले आफ्नो पगरी फोई सानो ऊयालका प्वालबाट खसालिदिए । पगरी दश हातसम्म पुगेपछि भयो, भयो बन्दुकले नहान भनी गोरखालीले छानामा र सबै ठाउँका उर्दी गर्दा सबैले बन्दुक हाथ थामे ।

त्यसपछि त्यसै छरिदारले ऊयालका प्वालबाट हेर्दा परशुरामका सिपाही बाहाबल राना ऊयालमनि आएको देखि "ए मुखिया, यता हेर, यताहेर, कुरा सुन" भनी बोलाएपछि "के हो ? के भन्छौ ?" भनी सोधदा छरिदारले भन्यो—"भाजुथाकु र परशुराम थापालाई यहाँ पठाइदेऊ, अरू कुरालाई होइन, एउटा बन्दोबस्तको कुरालाई हो" भन्यो उसले पनि लौ भनी बाटुलो देवलका

पेटिमा बसेका शूरप्रताप शाहकहाँ गई विन्ति गर्‍यो । परशुराम थापा र भाजुथाकु जोशीहरूले क्यालमनि गई “के भन्छौ ? किन हामीहरूको नाउ लियो ? हामीहरू त्यहाँ आउँदैनौ । तिमीहरू राजा रणजित् मल्ललाई पनि लिई आऊ र काजी शूरप्रताप शाहलाई भेटी बन्दोबस्त गरौंला” भनी फर्के । त्यसपछि ढोका खोलिदिए र सुबेदार बलि बानियां, सुबेदार अतिबल बिष्ट, सुबेदार विश्राम थापा, सुबेदार कीर्तिसिंह र जमादार हुदा सिपाहीहरू चोकमा पुगे । तीनै राजालाई छिडीबाट निकाली तिनीहरूलाई र रणजित् मल्लका कमसल रानीपट्टिका छोरा अजितसिंह, अच्युतसिंह, ढाक्रे काजी भागीराम, खरिदार चुकुल जोसी, कृष्णदेव प्रधान, अमात्य नगा घुमानसिंह, भाजुदेव गुंगल, गरुडनारान गुंगलसमेत सबैलाई माछमा राखी सुबेदार जमादार हुदा सिपाहीहरूले हातेमालो गरी घेरा दिएर चौकोटबाट लगी मूलचोकमा पुऱ्याए ।

दिनको तेस्रो प्रहर नाघिमकेको थियो । राजा पृथ्वीनारायण शाह मूलचोकको फलैचामा आई रणजित् मल्ललाई भेटे । बातचित केही भएन, देखादेख मात्र भयो । त्यसपछि गोरखाका महाराजले जयप्रकाश मल्लतिर नजर गरी “खोइत, मसंग जोरियोला भनेका थियो, किन भागी आयौ ?” भनी सोझा जयप्रकाश मल्लले भने “के लाग्दो रहेछ र ? तिमीसंग जोरियोला भनी मैले पशुपतिनाथको भण्डार, देवलका गजूर र देवताको धन पनि केही भनिन, सबै फिकी खर्च गरें । के गरौं ? मेरा मानिसले विष्टा खाइदिदा श्री गृहेश्वरी को सुदृष्टि तिमीमाथि भई तिम्रो हात पऱ्यो ।” यसपछि पृथ्वीनारायण शाह भित्रिए । यता रणजित् मल्ल त्यसै बसिरहेका र राजा जयप्रकाश मल्ल घाइते हुनाले सुसारेहरूले टहल गरिरहेका थिए । बस्दाबस्दै रात पऱ्यो र रणजित् मल्लले स्नान गरी मानिस कति मरेछन् भनी हेर्न गए । दरवारका चोकहरूमा छानाबाट हानेका गोली लागी धेरै मानिस मरेका देखे । फेरि इन्द्राणीसंगका कोटमा आगो लगाइदिदा केही मानिस त्यहाँ मरेका र अन्त ठाउँठाउँ शहरका बीचमा पनि धेरै मानिस मरेका रहेछन् ।

चतुर्दशीका तेस्रा प्रहरमा राजा रणजित् मल्ललाई जो चाहिने ज्युनारको सरजाम र बिच्छ्याउना, पोशाक, भाँडाबर्तन आदि बोकाई पुऱ्याउन पठाउँदा सुबेदार अतिबल बिष्टले आउँदै भने “महाराज, अधि जस्ता

तरहसंग खानपीन र सोख गर्नुहुन्थ्यो, उसैमाफिक कति नघटाई गर्नु होला ।” यति विन्ति गरी राजाका आसपासमा रहेका सेवकहरूलाई अधि गरेमाफिक टहल पुऱ्याउनु, हेर है ! भनी सुबेदार फर्की गए । त्यो दिन त्यसै व्यतीत भयो । भोलिपल्ट पूर्णिमाका दिन सरदार केहेरसिंह बस्नेत गई “महाराज, रानीहरूलाई यहाँ पुऱ्याइदिनु भन्ने हुकुम भएको छ, त्याउने हो कि होइन ?” भनी विन्ति गर्दा “चाहिँदैन, नत्याऊ” भनी राजा रणजित् मल्लले भने । फेरि सरदारले “रानीबाट हुने टहल अरूबाट के हुन सक्ला ?” भनी द्विपीसंग विन्ति गर्दा “उसो भए कान्छी रानीलाई मात्र ल्याऊ” भनेकोले हवस् भनी फर्केर राजा पृथ्वीनारायण शाहसंग विन्ति गरी कान्छी रानी र दुइ केटी समेतलाई शिर छोपेर ल्याई रणजित् मल्ल बसेका ठाउँमा पुऱ्याई फर्के । अनि पोशाक बिच्छ्याउना आदि जो चाहिने सरजाम पुऱ्याउन पठाए । उनका कान्छा छोरा अवधूतसिंह भागेका ठाउँबाट फर्की आफ्ना दुइ पत्नीसहित आएर मुख उज्यालो पाउँ सुख दुःखका वार्ता गर्न लागे । उतातिरबाट शूरप्रताप शाह, सदाँर अभिमासिंह, काजी वंशराज पाँडे र बाहुननानीहरू दिनदिनै आई हेरचाह गर्दथे ।

यस्ता तरहसंग रहँदा आखिर राजा जयप्रकाश मल्ललाई सान्छो भयो । मार्ग वदि ५ रोज ५ का दिन बिहानै श्री पशुपति आर्यातीर्थमा लगे । गोरखा महाराजबाट जयप्रकाश मल्ललाई “के कुरो माग्दछौं माग, म दिन्छु, दानपुण्य भएन भन्छौं भने पनि गराइदिन्छु” भनी सोधनी हुँदा छाता र जुता मागी चोटका वेदनाले नेपाली संवत् २९१ मार्ग वदि ७ रोज ६ का दिन आर्याघाटमा प्राण त्याग गरेर श्री पशुपतिनाथ अवोरनाथमा मिल्न गए । यी राजा बडा प्रतापी र शूरवीर थिए । के गर्ने ? देव विपरीत हुँदा केही लाग्दो रहेनछ । इच्छा पुऱ्याउन नपाई गोगी लागेर घाउका वेदनाले परलोक हुनुपऱ्यो । ईश्वरको सुदृष्टि हुँदा राजा पृथ्वीनारायण शाहको प्रताप ठूलो भयो र नेपालका तीनै शहरका राजाहरूलाई जिती लोकधामधन्य कहलाएर नेपालखण्डको निष्कण्ट राज्यको भोग गरे । ललितपत्तनका राजा तेजनरसिंह मल्ललाई बन्धनमा राखेका थिए । उहाँ परलोक भए ।

अब आयो रणजित् मल्लको पालो । उनलाई भने पितृवत् मान्यता गरी रात्र तरहसंग राखेका थिए । एक

दिन सर्दार केहेरसिंह बस्नेत आई हुकुम भएको छ, पाल्नुहोस्" भनी रणजित् मल्ललाई भने । "के काम पन्यो र मैले जानुभयो?" भनी डराई सोधे । निकै कुराले हो, डराउनु पनि केही कुरा छैन" भनी सर्दारले सफाई महाराज पृथ्वीनारायण शाहकहाँ पुऱ्याए । पुऱ्नेसाथ गोरखामहाराजले पनि सम्मानपूर्वक राज गराए । त्यसपछि भने 'केगनु हुन्छ, मैले खेदी ल्याएका मृग पसिरहेछन्, सौपिदिनुहवस् भनी मैले मोहर पनि पठाएको थिए, तर सोबमोजिम गनु भएन र दुःख पाउनुभयो" भनी पृथ्वीनारायण शाहले भने । "हाम्रो सात गाउँ नाला धूलिखेल, बनेपा, चौकोट पनिती, सांगा जफत गर्दा जयप्रकाश मल्ल यहाँ आएका थिएनन् । अब उनी पनि तिम्रा हात परेर मरे । म पनि हात परेको छु, तिमीलाई जे गर्नको इच्छा छ गर" भनी रणजित् मल्लले भन्दा दुवै जना चूप भए ।

केही समय बितेपछि पृथ्वीनारायण शाहले भने 'बाबा, त्यसो होइन । अब के इच्छा छ त्यो आज्ञा होस्न ।" "अब मेरो केही मनसुवा छैन" भनी रणजित् मल्लले भने । "त्यसो त होइन । केही त आज्ञा गर्नुहोस्" भनी पृथ्वीनारायण शाहले धेरैपल्ट भने । "बाबु, म पचहत्तर वर्षको भएँ । अब मलाई केही चाहिँदैन" भनी रणजित् मल्लले जवाफ दिए । "त्यसो होइन बाबाज्यू, तीन शहरबाहेक बनेपा पनिती तिर मनसुवा भए उतैतिर, साँखु चाँगुतिर मनसुवा भए उतै यद्दा कीर्तिपुर थानकोटतिर अथवा चाप्रापाङ टेबोतिर यी गाउँमा जहाँ राज गर्नु हुन्छ, आज्ञा हवस् । तीन शहरबाहेक जहाँ मनसुवा छ त्यस ठाउँका आम्दानीले नपुगे म पुऱ्याउँदै गरुला" भनी वारंवार ढिपी गरी सोधे । "मैले माग्नेपन्यो, मागौ त?" भनी रणजित् मल्लले भने । "माग्नुहोस्, तीन शहरबाहेक जे मागे पनि दिए" भनी गोरखामहाराजले उनका पोल्टामा बाहुली राखिदिए । "यो नेपाल खाल्डा-भिन्न भागिदन" भनी रणजित् मल्लले भन्दा गोरखामहाराजले 'दिए, दिए, दिए" भनी तीनपटक भने । "वृद्ध अवस्था भएको मलाई भोगको कुनै इच्छा छैन । दिन्छौ भने केवल काशीवास देऊ" भनी रणजित् मल्लले पोल्टो थाप्दा "दिए दिए, दिए" भनी गोरखामहाराजबाट आफ्नो बाहुली उनका पोल्टामा राखिदिए । अनि दुवै जना खुशी भई हर्षाश्रु बग्नउँदै हाँसे ।

त्यसपछि महाराज पृथ्वीनारायण शाहले सर्दार केहेरसिंहलाई डोले भरिया र चाँहिदो खर्च तयार गराउने हुकुम भयो । पोल्टामा थापी रणजित् मल्ल बिदा भए । हिटी चक्रेमा आई रानीलाई सबै बिस्तार सुनाए अनि खुशीसंग भोजन गरी त्यो रात बिताए । भोलिपल्ट सबेरै रानीसंग सोधे "उहाँबाट त्यतिसम्म हुकुम हुँदा पनि मैले काशीवास मात्र मागे, बिगार गरे कि कसै हो?" "बेश भयो ? अब हामीलाई के चाहिँन्छ र ? केही बिगार भएको छैन, काशीवास पाए हुन्छ" भनी रानीले विन्ति गरिन् । यसपछि दुवै राजारानी आनन्दपूर्वक रहे । रणजित् मल्लको माघेसंक्रान्तिका अघिल्लो दिनको साइत थियो । त्यसको चार दिनअघि सर्दार केहेरसिंह आई बूढा राजालाई विन्ति गरी राजारानीलाई र अन्धधूतसिंहलाई पोशाक दिई गए । दुई दिनअघि तुलजा भवानीको दर्शन गरी मूलचोकको प्रदक्षिणा गरेर राजारानीले डोली चढी काशीवासनिमित्त प्रस्थान गरे । भक्तपुर राजधानी सुनढोकाबाट प्रस्थान गरी हेर्न आउने दुनियाँहरूलाई आशीर्वाद दिदै सरासर कान्तिपुरका दरवारमा पुगी एक दिन बसे । भोलिपल्ट बन्धनमा परेका छोराहरूलाई गोरखामहाराजसंग विन्ति जडाएअनुसार छोडिदिनु भन्ने हुकुम आउँदा बन्धनबाट छुटाएर छोराहरूको मुख हेरे । जेठा छोरा अच्युतसिंह साह बिरामी थिए । विष्णुमतीमा जलयोग पाई मुक्त हुँदा उनकी रानी सती गइन् । अर्का छोरा उद्योतसिंहले संस्कार गरी काजक्रिया गरे । राजा रणजित् मल्ल काशीवास जाँदा चन्द्रागिरिका भंज्याङमा पुगेपछि नेपालतिर एक छिन हेरी विश्राम गरेर एउटा गीत बनाए ।

राग विरही

हाय हाय राम रमा गथेम लुमने
नेपाल शत्रु दुर्जन फुतकलव आव । (ध्रु) १
फिने दोल राज्य समदुतयो जिन वास
विदेशया वास जुल थनी आव राम राम २
नवदुर्गा गणेशयाके सहल विनति याना
साख तथ अपराध क्षमा थाव राम राम ३
ल्हाथे गुहायाके दुःख वेदना
थुगुया साकेनी आव सुनानो राम राम ४
प्रीति याना वेधन छले यात दुर्जन

हाय हाय छुनुगल जुल जि राम राम ५
सूर्यवंशकुलमणि श्री रणजित् मल्ल
तलेजुन बिल वैकुण्ठवास राम राम ६

यसरी ६ गीत बनाई अश्रुपात गर्दै नेपालक्षेत्रको अन्तिम दर्शन गरे । अनि सरासर काशीतर्फ गए । काशी पुगेपछि एक मैयाँ जन्मिन् । बीस दिनपछि रानी गंगायोग पाएर परलोक भइन् । राजा रणजित् मल्ल पनि नेपाली संवत् ८१९ ज्येष्ठ शुदि १० का दिन ब्रह्मनालमा परलोक भए । अग्निसंस्कार गर्दा ब्रह्मनालबाट एउटा नाग आई प्रदक्षिणा गरेर अग्निमा फाल हाली सहगामी भयो । यसका ४८ दिनपछि एक योगी आई राजा रणजित् मल्लसंग एकान्तमा कुरा गरी गएथे, तर उनलाई त्यसपछि कसैले देखेनन् ।

यस्ता प्रकारले तीन शहरका राजाहरूले आफूसमा परस्पर विरोधभाव गरिरहँदा गोरखामहाराज श्री पृथ्वी-नारायण शाहले ठूलो उद्योगसंग नेपाल पुण्यभूमिको राज्य

जिती आफूस गरे । नेपालका तीन शहरमध्ये ललितपत्तनमा मन्त्रीको जित हुने र भक्तपुरमा प्रजाहरूको जित हुने भई राजा हुनेको प्रति आशुर्दा धेरै नहुने परम्परा बसिसकेको थियो । कान्तिपुरका भूमिमा भने राजाको जित भई मन्त्री र दुनियाहरू राजाका अधीनमा चलेका थिए । यस्तो अवस्था नेपाल तीन शहरको देखा नेपालको शासनव्यवस्था पनि सुधने र दुनियाले पनि सुविस्ता पाउने तथा आफूले पनि राजकाज चलाउन पाउने विचार गरी महाराज श्री पृथ्वी-नारायण शाहले नेपाल तीन शहरमा आक्रमण गरेका थिए ।

नेपाल तीन शहर र त्यसका आसपासको गाउँ-समेत आफूस भइसकेपछि महाराज पृथ्वीनारायण शाहले आफू बस्ने राजधानी गराउन लायक कान्तिपुरलाई ठहराए । त्यही कान्तिपुर राजधानीमा बसी नेपाली संवत् ८९० कार्तिक शुदि ११ देखि नेपालखण्डको हुकुम चलाएर निष्कण्टक राज्यशासन गरे । यी राजाको राज्य भोग वर्ष ७१ भयो ।

क्रमशः